

KÖZELKÉP

Időszemlélet és politikatudomány¹

Váltógazdálkodási ciklusok a jelen-centrikus és a történelmi szemléletmód között

CSIZMADIA ERVIN²

ABSZTRAKT

A kétrészes tanulmány első részében a szerző abból indul ki, hogy a politikatudomány számára izgalmas kihívás az elmúlt 50 év tudományos paradigmáinak áttekintése időszemléleti perspektívájuk alapján. A tanulmány kizárólag az időszemlélet alapján tekinti át az elmúlt 50 évet és emeli ki ebből a korszakból a legfontosabbnak tekintett négy paradigmát: a politikai fejlődést, a tranzitológiát, az új historicizmust és az amerikai politikai fejlődés iskoláját. A dolgozat áttekinti az egyes paradigmák reprezentatív szerzőit és érvelésük legfontosabb elemeit. Az 1960-as és a 80-as évek között a politikatudósok fogékonyak a történelmi szemléletre, hogy aztán a 90-es évektől a 2000-es évek közepéig az értelmezési nézőpont a jelen legyen. Az utóbbi évtizedben viszont mintha ismét növekedne az érdeklődés a történelmi látásmód iránt. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a politikatudományon belül egyfajta váltógazdálkodás mutatható ki a két szemléletmód között, és ennek logikáját célszerű tanulmányoznunk.

KULCSSZAVAK: paradigmák, politikai fejlődés, tranzitológia, új historicizmus, amerikai politikai fejlődés, ciklikus váltógazdaság

ABSTRACT

Political science and the perception of time. Cyclical rotation between the present-centric and the historical perspective

In the first part of the two-part study the author posits that it is an exciting challenge for political science to take stock of the scientific paradigms of the past 50 years based on their perspective of time. The study looks at the past 50 years solely based upon the perception of time and highlights the four paradigms deemed the most important: political development, transitology, new historicism, and the school of American Political Development (APD). The study reviews the authors representative of each paradigm and the most important elements of their arguments.

¹ A dolgozat a Magyar politikai fejlődés logikája című könyvem (Csizmadia 2017) egy fejezetének a folyóirat számára átdolgozott változata.

² MTA Politikatudományi Intézet (Senior researcher, HAS Centre for Social Sciences Institute for Political Science), tudományos főmunkatárs.

KÖZELKÉP

Political scientists were susceptible to the historical perspective between the 1960s and the 80s. Later on, during the 90s until the mid-2000s the perspective for interpretation became the present. In the last decade however, it seems that the interest in historical perspectives has returned. The author concludes that a cyclical rotation can be demonstrated within political science between the two perspectives, the logic of which would be advisable to study.

KEYWORDS: *Paradigms, Political development, Transitology, New historicism, American Political Development, Cyclical rotation*

Bevezetés

A politikatudományi szakmán belül – legalábbis Magyarországon – ritkán kerül előtérbe az időszemlélet kérdése, vagyis az, hogy amikor egy-egy politikai jelenséget elemzünk, akkor azt milyen időperspektívából közelítjük meg: a *jelenből* vagy *történeti perspektívából*. Természetesen a politikatudományon belül különböző megközelítési módokat alkalmazhatunk, s az időszemléleti egy a lehetséges megközelítések közül. Ráadásul – ahogy már mondtam – eléggé ritka. Holott eléggé fontos kérdéssről van szó. Hiszen egyáltalán nem mindegy például, hogy ha az 1990 utáni magyar politikai fejlődésről értekezünk, azt milyen idődimenzióból – kizárólag a jelen optikájából vagy a múlt felől – tesszük.

Kiinduló állításom az lesz, hogy a „negyedik típusú”³ demokratizálódást követően Magyarországon a jelen-centrikus megközelítés vált mainstream narratívává, ám az elmúlt években egyre erőteljesebb jelek mutatnak arra, hogy a történeti megközelítés is kezdi emancipálni magát.

Semmi másra nem törekszem tehát, mint hogy politikatudományi paradigmákat azonosítsak az elmúlt évtizedekben, s az azonosítás alapja kizárólag az *időszemlélet* legyen. Az érdekel, hogy megkülönböztethetünk-e korszakokat ennek az ismérvnek az alapján, s mikor beszélhetünk döntően *történeti* szemléletű és mikor *jelen-centrikus* korszakokról.

Ahhoz persze, hogy ezt az egész vizsgálatot el tudjam végezni, szükségem van arra, hogy a politikatudományon belül lehatároljam, milyen elméletekről és milyen paradigmákról beszélek. A lehatároláshoz annak belátására van szükség, hogy a politikatudományi paradigmák egyben *ideológiák* is, amelyek mainstream elméletekké összeállva meghatározzák egy adott korszak szemléletmódját és fogalmi készletét. Így a vizsgálatba egyáltalán nem kerülnek be a politikatudomány azon elméletei, amelyek vagy nem rendelkeznek ilyen ideológiai implikációkkal, vagy teljesen más területekkel foglalkoznak. Az egyetlen kutatási kérdés: időszemléleti perspektívájuk

³ E felosztás szerint az első hullám a századelőn, a második 1945 után, a harmadik az 1970-es években, Dél-Európában, a negyedik 1989-90-ben, Kelet-Közép-Európában történt. Lásd erről: Mc. Faul, 2006.

KÖZELKÉP

alapján hogyan azonosíthatóak az 1960-és a 2010-es évek közötti politikatudományi paradigmák?

Szám szerint négy paradigmát mutatok majd be: *a politikai fejlődést, a tranzitológiát/konzolidológiát, az új historicizmust és az amerikai politikai fejlődés iskolát*. Az első az 1960-as évek mainstream elmélete, amelyet erősen történeti szemlélet jellemez. A második a kelet-közép-európai átmenetek és a konszolidálódás elmélete, és erősen jelen-centrikus. A harmadik – mint neve is mutatja – ismét erős történeti érzékkel bír és nagyban nyit Kelet-Közép-Európa története felé. A negyedik pedig azt bizonyítja, hogy – a közkeletű vélekedéssel ellentétben – lehetséges egy ország történetét önmagában is vizsgálni. Az egyes paradigmák bemutatásával azonban nem fejeződik be a tanulmány, merthogy a nemzetközi paradigmákat illető áttekintés után Magyarországra fókuszálok. Itt – időszemléleti perspektívából - nem beszélhetünk olyan masszív paradigmákról, mint Nyugat-Európában. Bár az 1960-as-70-es években nálunk is megjelennek a politikai fejlődéssel kapcsolatos könyvek és tanulmányok, iskolává mindez nem áll össze. mint ahogy az új historicizmus és (értelemszerűen) az amerikai politikai fejlődés sem. Éppen ezért a tanulmány második részében csak azt az irányzatot (a tranzitológiát) mutatom be, amely itthon is gyökeret vert. Példaképpen a magyar tranzitológiának a Fidesszel kapcsolatos értelmezéseit választom.

A dolgozat két részes. A mostani (hosszabb) első részben az olvasó a négy nemzetközi paradigmával kapcsolatos fejtegetéseket találja, míg a magyar helyzettel foglalkozó (valamivel rövidebb) rész a Metszetek következő számában olvasható majd.

A tudományos paradigmák mint ideológiák

Mielőtt bemutatnám az elmúlt évtizedeket meghatározó három politikatudományi paradigmát, szeretném világosabbá tenni: a politikatudományon belül mely vonulatról is beszélek, amikor a paradigmákat a történelem versus történelem-ellenesség (vagy-nélküliség) tengelyen határozom meg.⁴

Az nyilvánvaló, hogy a politikatudománynak nem azon ágáról beszélek, amely a legközelebb áll az akadémiai funkció betöltéséhez. Hanem azokról, amelyek Thomas Kuhn klasszikus könyvének felismerése szerint *ideologikus* szerepet is betöltenek (Kuhn 1984). Az ideologikusság esetünkben azt jelenti, hogy az egyes paradigmák a legszorosabb befolyással bírnak a politikai folyamatok alakulására, mégpedig két értelemben. Egyrészt ezek a politikatudományi irányzatok felvállalják, hogy globális keretekben gondolkodnak s nem egy-egy részjelenségre koncentrálnak, hanem egy-fajta teljes kép megrajzolására törekcszenek. Ez azt jelenti, hogy – bár érdeklí őket

⁴ A „történelem-ellenesség” kifejezést Friedrich Nietzsche használja a történelem káráról és hasznáról szóló alapművében. Lásd: Nietzsche 1989.

KÖZELKÉP

egy-egy nemzet, ország sorsa, de – nem önmagukban vizsgálunk egyes országokat, hanem regionális vagy még nagyobb keretben, azaz meghatározó számukra a nemzetközi konstelláció értelmezése.⁵

Másrészt azok a paradigmák érdekelnek, amelyeknek középpontjában végső soron a demokráciák komparatív értékelése áll, s egyáltalán nem foglalkozom azokkal az irányzatokkal, amelyek ezt a tematikát vagy nem érintik, vagy nem tekintik azt meghatározónak. Ily módon tehát eszembe sem jut, hogy Kuhn-nak a „normál” és a „forradalmi” tudományra vonatkozó nézeteit a teljes politikatudós közösségre vonatkoztassam.

A lényeg annak elismerése, hogy a politikatudomány – de Kuhn szerint a természettudomány is – rendelkezik ideologikus funkciókkal. Ez azt jelenti, hogy különböző korokban hasonlóan jelen vannak az ideologikus rangra is emelkedő politikatudományi iskolák, de természetesen különböző korokban ezeknek élesen eltérhet egymástól a mondanivalója. Engem természetesen – könyvem tematikájához igazodva – csak egyetlen dolog érdekel: a történelmi látásmódhoz való viszonyukat tekintve hogyan jellemezhetőek az elmúlt bő ötven év releváns paradigmái, tapasztalhatunk-e valamiféle hullámmozgást a történetiség versus történelem-ellenesség nexusban? Ez pedig azért is lesz fontos számomra, mert a következőkben nem csak az 1990 utáni időszakot kell elhelyeznem a paradigmák közötti váltógazdálkodás aktuális trendjei között, de ezt úgy kell megtennem, hogy rámutassak: itt egy folyamatosan változó történelem-jelen nexusról van szó. 1990 után úgy tűnt: a jelen talán örökre (de mindenesetre belátható időre) bekebelezi a történelmet. Ha jobban értjük a paradigmák közötti sajátos váltógazdálkodást, muníciót kapunk ahhoz is, hogy az 1990 után kiépülő hazai politikai folyamatokat se csak abból a szemléletből értelmezzük, ami a 90-es években a mainstream rangjára emelkedett.

Ha előzetesen együttesen ránézünk a rövidesen bemutatandó három paradigmára, akkor azt mondhatjuk: az 1960-as években létrejövő politikai fejlődés, a demokratizálódás időszakában létrejövő tranzitológia és napjaink új historicizmusa abban nagymértékben hasonlóak, hogy valamennyien az előttük járó, korábbi paradigma kimerülésének idején keletkeznek, és alapos kategoriális, tartalmi innovációt hordoznak. A korábbi paradigmákkal szemben indulásukkor „forradalmian” újak, mert egy kimerülőben lévő politikatudományi közeg számára kínálnak új tartalmat, új nyelvet és új – a tudományhoz szorososan kötődő – ideológiát. De az indulásuk mellett működésük, fénykoruk, valamint bukásuk is hasonló. Fénykorukban ugyanis az

⁵ Egészen másfajta szerepet töltenek be a politikatudományon belül azok az irányzatok és iskolák, amelyek inkább a diszciplína valamely részterületére koncentrálnak és nem országok közötti nagy interakciókat vizsgálnak. Ez utóbbiaknak értelmezésében – ellentétben az előbbiekkal – nincs ideologikus, a makropolitikai folyamatokat befolyásoló funkciójuk. Éppen e miatt könyvemnek ez a része végig csak a politikatudományon belüli azon paradigmákról szól, amelyek ezzel a rendszerértelmező ideologikus hajlandósággal is bírnak.

KÖZELKÉP

adott paradigmák a tudósközösségben a mainstream rangjára emelkednek, és arra készítetik a tudósok zömét, hogy ezen a nyelven szólaljanak meg. Akik nem ebben a paradigmában vannak – mondja ismét csak Kuhn – azok előbb-utóbb marginalizálódnak. Fénykorában valamennyi paradigma fontos tudományos megújulást hajt végre, de visszazorulásuk is törvényszerű, mert egy idő után maga a tudományos közösség is új magyarázatokat igényel, és nem fogadja el a korábban üdvöztőnek hitt magyarázatokat. Ily módon például az 1960-as években haladónak tűnő politikai fejlődést, mint magyarázatot az 1980-as évek közepén egyre többen elutasítják és magyarázó erejét nem tartják elégségesnek. S ez a sors vár a 90-es évek végétől a tranzitológiára is.

Fontos még megemlítenem, hogy mivel ezek az iskolák valamennyien Nyugat-Európában léptek fel, a fentiek érvényessége döntően erre a régióra vonatkozik: a paradigmák közötti váltógazdálkodás itt mutatható ki a legegységelműbben. Látjuk majd, hogy a kelet-közép-európai régióban – ahol persze a politológus közösség igyekszik követni a nyugati mintát – nem minden teljesen így van. A nyugati modellben például a tudományos paradigma győzelme/bukása soha nem *száz százalékos*. Példaként hozom fel az 1990-es évek elejét, amikor a „történelem-ellenes” tranzitológiai irányzat fénykorát éli. Ekkor írja meg John Gray, neves brit politikatudós azt a tanulmányát, amelyben épp ellenkezőleg: a történelem fontosságát hangsúlyozza (Gray 1994). De ekkor jelennek meg a liberális demokráciáról szóló nagyon érdekes – mondhatni: alternatív – értelmezések is (Lásd például: Ware 1992, Beetham 1992).⁶ Kelet-Közép-Európa és ezen belül Magyarország nyilvánvalóan más. Ha Magyarországon a Kádár-trendszerben voltak is nyomai a nyugatihoz hasonló irányzatok megszerveződésének, a diktatúra lebontásának idején, az átmenet során a korábbi irányzatok jószerivel teljesen eltűnnek s a tranzitológia szinte *száz százalékos* győzelmet arat. Ennek persze az is a magyarázata, hogy a régi rendszer védelméhez kötődő, marxista ideológiai alapon álló politológiát a rendszerváltás elsöpörte s az rövid időn belül nem tudta magát újrászervezni, mint most már nem a régit védő, hanem az új demokratikus rendszert egy jelen-centrikus perspektívában elemző irányzat.

Most tehát annyit, hogy a politikát és az e körül forgó – ideologikus funkciót is betöltő – politikatudományt szerves egységnek tekintem, s úgy értelmezem, hogy a politika nem lehet meg olyan jellegű tudományos háttér nélkül, amely megmutatja számára a megfelelő értelmezési kereteket. Félreértés azt gondolnunk, hogy a tudomány *kizárólag* szakmai alapon (ideologikus funkcióitól teljesen függetlenül) létezik. Természetesen van ilyen politikatudomány is; de azok az irányzatok, amelyeket témám szempontjából relevánsnak tartok, nem ilyenek. Mindez persze azt sem jelentheti, hogy az ideologikus funkciókat is betöltő politikatudomány ne állhatna nagyon szilárd szakmai alapon.

⁶ Mindkettő lényege, hogy a liberális demokrácia sem csak egyféle lehet, hanem sokfajta.

KÖZELKÉP

Lássuk most már a három nyugat-európai paradigmát. Ismét hangsúlyozom: a paradigmák részletezése nem öncélú; azt szeretném bemutatni, hogy a számomra meghatározónak tekinthető történelem-központúság versus jelen-központúság kérdésben az egyes gondolkodási paradigmák esetében milyen különbségek mutatkoznak és az egyes irányzatok képviselői hogyan érvelnek saját paradigmájuk védelmében és a rivális ellenében. Természetszerűleg csak néhány szerzőt és művet emelek ki; az egyes paradigmákhoz kapcsolódó szerzők és művek köre az alább elemzettnél jóval tágabb.

A politikai fejlődés iskolája az 1960-as évektől az 1980-as évekig

A politikai fejlődés paradigmája sem előzmény nélküli: ahogy minden korszak tudománya, ez is reagál a megörökölt tudományra. Számos politikatudós írja le, hogy az 1960-as évek elején, a politikai fejlődés irányzatának megjelenése előtt a politikatudományon belül egy intézmény- és jog-centrikus mainstream uralkodott. 1964-ben írott, jelentős áttekintésében Robert A. Packenham például a politikai fejlődés kutatásának öt különböző irányzatáról ír s az öt irányzat közül az egyik a nyugat-európai fejlődés hosszabb trendjeit vizsgáló „alkotmányos fejlődés” irányzata.⁷ Értelmezésében ez az irányzat uralta az elmúlt száz évben a politikatudomány szemléletét, s a tudósok az alkotmányos kritériumokat (hatalmi ágak elválasztása, egyéni szabadságjogok biztosítása) figyelembe véve minősítettek fejlettnak vagy fejletlennek egy országot.

A „régii” intézményes megközelítés kritikáját adja Martin R. Doornbos is, amikor rámutat az intézmények környezetét alkotó, de messze elhanyagolt terület, a *társadalom* vizsgálatára (Doornbos 1970: 95). Az állam-társadalom dichotómiában a politikai fejlődés teoretikusai egyértelműen a társadalomra voksolnak, s – szemben a régi politikatudománnyal – kiemelt fontosságúnak tekintik a *nem politikai* elemek vizsgálatát (Doornbos 1970) A szerző nyíltan ki is mondja, hogy nem elég a politikai szuperstruktúrák vizsgálata; a politikai fejlődés koncepciójának tartalmasságát, újdonságát az adja, hogy a fejlődés kategóriáját kiterjeszti a társadalomra, a tömegekre, az emberekre (Doornbos 1970).

Sok-sok szerzőt idézhetnék még hasonló gondolatokkal, de már a fentiekből is látszik, hogy az addig mainstreamnek tekinthető intézmény-centrikus elmélet inkább a fejlett – főként angolszász – nyugatra volt kidolgozva, s ebben az elméletben még nem nagyon volt helye az angolszász Nyugat-Európán kívüli kisebb nyugati országoknak, továbbá az Európán kívüli világnak. Az a gondolkodási forradalom,

⁷ Úgy mint: 1. Törvényi-alkotmányos; 2. Gazdasági; 3. Adminisztratív; 4. Társadalmi; 5. Politikai kulturális. Az öt irányt öt magyarázattípust jelent arra vonatkozólag, hogy mely tényezőknak van kiemelt szerepe a politikai fejlődésben. Lásd: Packenham 1964: 108–120.

KÖZELKÉP

amely a politikai fejlődési iskola paradigmává válásához vezetett, mindkét hiányosságot pótolni próbálja. A kisebb országok kutatása elsősorban Rokkan és Lijphart munkásságában ölt testet (ezekkel most nem foglalkozom); az Európán kívüli új tendenciák vizsgálata pedig újfajta (nem lineáris-univerzális fejlődés-elméletek kidolgozására ösztönzi a kutatókat (ezekkel viszont foglalkozom).

A 60-as évek elejétől az évtized végéig szétterjedő irányzat döntően két kérdésre koncentrál. Az egyik: vajon a gyarmati sorból felszabaduló országok demokráciái (már ahol az lett) és ezen belül intézményei, társadalmi, gazdasági lehetnek-e *olyanok*, mint a fejlett nyugat-európai demokráciák? A másik: vajon ha a nyugati fejlődésben a liberális demokrácia a sarokpont, akkor az új országokban melyik elem, a liberalizmus vagy a demokrácia van-e fölényben?

Ami az intézmények kérdését illeti: a politikai fejlődés teoretikusként nálunk alig ismert Samuel P. Huntington nagyon érdekes összefüggésre hívja fel a figyelmet. Ez pedig a politikai fejlődés irodalmában kulcskérdésnek számító (gazdasági, társadalmi) modernizáció és az intézmények *egymáshoz való viszonyának* kérdése. Az 1989 utáni átmenetek szempontjából is nagyon tanulságos az, amit a modernizálódó országok „intézményes hanyatlásáról” mond. Könnyen lehet ugyanis – mondja –, hogy a kettő nem párhuzamos pályán fut, vagy nem egymást erősíti. A szerző nagyon is el tudja képzelni a fejlődő országok intézményes hanyatlását, sőt egyes országok politikai degenerálódását, s ezt a túlságosan gyors *társadalmi* modernizáció árának tekinti (Huntington 1965: 407). Három évvel ez után a tanulmány után Huntington már könyvformában is ráerősít erre (Huntington 1968), amikor kifejezetten cáfolja, hogy a gazdasági fejlődés automatikusan politikai fejlődéshez, illetve a modernizáció automatikusan stabilitáshoz vezet (elemzi: Hagopian 2000: 889-890). Ebből két következtetés is adódik. Az egyik az, hogy bár az irányzat képviselőinek többsége sokat várt a gazdasági és társadalmi modernizációtól (Lipset 1959, Cutright 1963), s akadtak olyanok is, akik (mint Huntington) már a 60-as években jelezték, hogy egy dolog a modernizáció (amely sok tekintetben szükséges) és egy másik a politikai stabilitás. A másik következtetés éppen ehhez a fogalomhoz kapcsolódik. A politikai fejlődés irodalom bizonyos szerzői – köztük Huntington is – levonják azt a következtetést, hogy az új államokban a rendet és a stabilitást *nem azok a tényezők* hordozzák majd, mint a fejlett országokban. A fejlett országokban a stabilitás alapja a politikai rendszer alapjait övező társadalmi és politikai és elit-*konszenzus* (Lásd erről: Mann 1970) De mi van azokban az országokban, ahol nincsenek ilyen „konszenzusképes” elitek s a társadalom is nagyon sok részre van szabdálva? Ilyen államokban (mondja Huntington) a *politikai hatalomnak* lehet meghatározó szerepe a rend megteremtésében és a stabilitás fenntartásában.

Ugyanakkor Huntingtonnak a társadalmi „determinációról” írott 1968-as művével kezd visszatérni a hangsúly az intézményekre és az elitekre és magára a politikai fejlődés folyamatára, illetve az abban rejlő, olykor esetleges, de semmiképpen sem

KÖZELKÉP

determinisztikusan jelen lévő elemekre. Nem véletlen, hogy Hagopian az 1970-es évek legproduktívabb komparatív politikai innovációjának a korai 60-as évek „szociológiai determinizmusának” elutasítását és a politikai intézmények újrafelfedezését tekinti (Hagopian 2000: 893).⁸

Egy másik fontos elméleti irány a nyugati és a nem nyugati országok közötti különbségtétel. Ezen irányzat egyik legaktívabb szerzője ebben a korszakban Lucien Pye, aki 1958-as „megalapozó” cikkével (Pye 1958: 468–486) kísérletet tesz a nyugati és nem nyugati politikai folyamatok közötti különbség számbavételére, pontosabban a *nem nyugati* politikai modell elemeinek leírására. Ezek az elemek egytől egyig azt vannak hivatva bemutatni, hogyan és miért tér el a nem nyugati országok politikai szerkezete a nyugatitól, s ha elolvassuk a szöveget, akkor csakis az lehet a következtetésünk, hogy ilyen alapszerkezetre nyugati típusú liberális demokrácia természetes módon nem építhető rá. Egyetlen elemet kiragadva a Pye által vizsgált tizenhét ismerv közül: *társadalmi integrációhiány*. Pye ennek kapcsán az egész politikai folyamat természetét vizsgálva azt állapítja meg, hogy – ellentétben a nyugat-európaival – ezen országokban nincs *egy* reprezentatív politikai folyamat, hanem sokkal inkább alig összekapcsolódó politikai folyamatok vannak, ami lehetlenné teszi egy olyan állampolgári közösség kialakulását, mint Nyugat-Európában. (Pye 1958: 474).⁹

Mai olvasatban már az is meglepőnek tűnhet számunkra, hogy a korabeli szakirodalom milyen éles megkülönböztetést tesz *nyugati* és *nem nyugati* demokráciák között,¹⁰ de meglepetésünk talán még nagyobb lesz, ha megnézzük az imént jelzett másik dimenziót, a liberalizmus-demokrácia nexust is. Merthogy itt nagy változást tapasztalhatunk az 1960-as és az 1990-es évek összevetésében, hiszen míg az utóbbiban a *liberalizmus* a demokrácia meghatározó eleme, addig az előbbiben a *demokrácia*. Ahhoz, hogy ezt értsük, visszautalok arra, amit fentebb írtam: az 1960-as évek politikatudománya éppen az intézmény-centrikus politikatudománnyal szemben

⁸ Érdemes figyelni a két paradigma (politikai fejlődés és tranzitológia) ellentétes mozgási logikájára. A politikai fejlődés az 1960-as években a „rég” politikatudomány intézményes és alkotmányos alapvetésének elutasításával és a társadalom, a környezet centrumba emelésével indul. Később (már Huntingtontól vagy Rustowtól) ez a társadalom-központúság változik, és újra előtérbe kerül a „rég” politikatudomány. Más a mozgásirány a tranzitológiai paradigmában: itt az átmenet idején egyértelmű az alkotmányos demokrácia érvényesítése, a liberális karakter (noha a folyamatot demokratizálódásnak szokás nevezni), s az időben előrehaladva egyre nagyobb igény mutatkozik a társadalmi szempontok érvényesítésére.

⁹ A politikai fejlődés és a politikai integráció témája a 60-as évek egyik slágertémája. Lásd erről: Weiner 1965. Weiner írása az *Annals of the Academy of Political and Social Science* témáról szóló tematikus számban jelent meg. Lásd még: Mann 1970.

¹⁰ Hogy a történelem milyen – viszonylag kiszámítható logikában ismétli magát, arra jó példa, hogy manapság ismét igen jelentős azok tábora, akik a demokráciák közötti hasonlóságokról azok különbségére helyezik a hangsúlyt. Lásd erről például Richard Youngs (2015) nevezetes tanulmányát: *Western and Non-Western Democracies*. Youngs.

KÖZELKÉP

szerveződik meg, s az intézményekkel szemben a társadalom, a nép, a politikai részvétel szerepét hangsúlyozza. Egyáltalán nem logikátlan tehát, hogy nem annyira a liberális, mint inkább a demokratikus elem fontosságára fókuszál. A jogi és intézményi „szuperstruktúrák” vizsgálata helyett tehát a társadalom vizsgálata kerül fókuszba. Mindezt a változást jól reprezentálja Raymond F. Hopkins, aki megemlíti, hogy a korszakban felül kell bírálni a fejlődés hagyományos (alkotmányos) indikátorait, s olyanokat kell a helyükbe állítani, mint „részvétel a döntéshozatalban” vagy a „jólét megteremtése” (Hopkins 1969: 71).¹¹

Vannak persze további kritikus hangok is. Az ismert fejlődés-kritikus, Gilbert Rist szerint például a politikai fejlődés nem más, mint egy „modern mítosz” (Rist 1990). Ugyanő egy másik írásában azt állítja, hogy itt egy hidegháborús gondolati konstrukcióról van szó: a hidegháború alatt a nagyhatalmak semmiben nem értettek egyet, kivéve azt a mágikus szót, hogy „fejlődés”, amely összebékíti a szembenálló feleket (Rist 2007: 486). Vannak ennél még keményebb kritikák is, amelyek az irányzat politikai jellegére utalnak. Mark Kesselman a politikai fejlődés vezető teoretikusairól írott recenziójában rámutat: az irányzaton belüli egyik kulcsfogalom, a „fejlődés-adminisztráció” nem más, mint a hivatalos amerikai külpolitika meghatározó iránya (Kesselman 1973: 141). A recenzens nem is tudományos tanok szerzőinek, hanem ideológusoknak tekinti a politikai fejlődési iskola sztár-szerzőit, Lucien Pye-t, Samuel Huntington-t, Leonard Binder-t, Joseph LaPalombara-rát és másokat.

De a kritikákon túlmenően érdemes megnéznünk a politikai fejlődés paradigmájának egy másik dimenzióját, azt, amelyik a nagyhatalmi konstellációkat vizsgálja. Ezt az irányzatot az érdeklő az aktuális világrendet mozgó és fenntartó elvek elemzése érdekli. A politikai fejlődés fentebb bemutatott irodalma csupán a gyarmati létből felszabaduló országok körére koncentrált, egy másik irodalom azonban arra is kiterjed, a fentebb bemutatott nemzetté válási, felszabadulási folyamat milyen nagyhatalmi konstellációban, milyen geopolitikai szituációban történik. Ez a szituáció nyilvánvalóan a hidegháború. Témánk szempontjából ez azt jelenti, hogy a felszabadulási folyamatok korántsem egyformán hatnak a két világrendszer fő tényezőire. Ott, ahol az Egyesült Államok és a Nyugat volt a gyarmatok fő védnöke, megindulhat

¹¹ Külön téma lehetne, de ebbe külön nem megyek bele: a politikai fejlődésre vonatkozó indikátorok kérdése. Az irányzat kutatói kezdettől igyekeznek egzakttá tenni kutatásaikat, bár a legtöbbjüknek – ahogy már utaltam rá – ez nem sikerül, és sokszor impresszionista ideológusoknak nézik őket. Philipp Cutright például már egészen korán, 1963-ban egy „politikai fejlődés index” kimunkálását szorgalmazza 77 független nemzetet vizsgáló összehasonlító tanulmányában. Egyik fontos megállapítása, hogy a fejlett és a fejletlen nemzetek közötti különbség egyik fokmérője az intézmények komplexitása. A fejlett országoknak sokkal komplexebb és specializáltabb intézményei vannak, mint a fejletleneknek. Lásd: Cutright 1963: 255. A politikai fejlődés mérése később is fontos téma, főképpen a specifikusan a politikai fejlődéssel foglalkozó folyóiratokban. Lásd erről például a *The Journal of Development Studies*, 1972. 2. tematikus számát. Különösen Taylor 1972.

KÖZELKÉP

a demokratizálás. Ott, ahol a Szovjetunió a vezető hatalom, nem lehet reális esély a demokratizálásra.

De hogy egy paradigma mi mindenre – például a geopolitika fogalmának újraértelmezésére is – képes, arról Immanuel Wallerstein tájékoztat minket. Ő ugyanis a politikai fejlődést geopolitikai ideológiává emeli, amikor „developmentalista konszenzusról”, a konszenzus „mindenre kiterjedő” legitimáló erejéről beszél (Wallerstein 1992: 524), s azt már a 20. század elejétől eredezteti. Nem azt állítja tehát, hogy a nemzetközi viszonyok átalakulásában az 1960-as évek elején történő dekolonializáció a döntő – azt ugyanis egy szélesebb és rég óta tartó konszenzus részének tekinti. Wallerstein szerint a 20. század elején világpolitikai szereplővé emelkedő két nagyhatalom kezdettől *ugyanúgy* képzei el saját történelmi szerepét: a perifériáknak a centrumhoz történő integrálásával (Wallerstein 1992: 518). Az eszközök tekintetében persze különbségek vannak, merthogy a wilsonizmus alkotmányos, a leninizmus forradalmi úton képzei el a perifériák világrendszerbe történő integrálását. De abban azonosak, hogy ebben az integrálásban a *nemzeti* kereteknek szánnak meghatározó szerepet.

Ráadásul – folytatja a szerző – mindkét oldal stratégiája rugalmas: ahogyan a békés dekolonializáció nem elfogadhatatlan a leninizmus, úgy a forradalmi nacionalizmus sem kizáró ok a wilsonizmus számára (Wallerstein 1992: 520). A kétféle ideológiai keretben megjelenő paradigma lényege már a két háború között is a fejlesztés, de ez a politika igazából a 2. világháború után válik közmegegyezés tárgyává, hogy aztán elérjünk az 1970-es évtizedig, amit az ENSZ a „fejlődés évtizedeként” határoz meg (Wallerstein 1992: 523). Ebben az interpretációban tehát a politikai fejlődés, mint egy univerzális politikai paradigma jelenik meg, s ez azért érdekes, mert más szerzők a politikai fejlődés kapcsán hajlamosak *prekondicionisták* és *univerzalisták* vitájáról beszélni, s ebben a politikai fejlődés irányzatának képviselői inkább a prekondicionista oldalon állnak, azt vallván, hogy a demokráciák bevezetéséhez komoly társadalmi és gazdasági előfeltételek szükségesek (Berman 2007). Wallerstein azonban a politikai fejlődés irányzatának főszóráját is univerzalistának látja. Ezzel pedig más véleményt képvisel, mint azok a szerzők, akiket rövidesen bemutatok, s akik valóban azt mondják, hogy az 1960-as évek elején, az új nemzetek megjelenésének idején nincsenek univerzális megoldások, hanem minden országnak a saját fejlődési hagyományai alapján kell fejlődnie.

Viszont ez a developmentalista konszenzus a 70-es évektől elenyészik, s a kutatók a továbbiakban már nem tartják kielégítőnek a tudományos status quót. Wallerstein azt mondja: ebben a visszaszorulásban nagy szerepe van 1968-nak, ami „egy csapásra kipukkasztotta a wilsonizmus és a leninizmus konszenzusát és ez által az egész developmentalista ideológiát” (Wallerstein 1992: 525). Szerinte az elkülönült nemzeti fejlődésre épülő ideológia – inkább szimbolikusan, semmint ténylegesen – ekkor, szenved először vereséget, hogy aztán az 1980-as évek elején-közepén már a

KÖZELKÉP

valóságban is sorra megbukjanak a fejlesztő típusú latin-amerikai katonai diktatúrák s ennek következményeképpen egyre nagyobb igény mutatkozzék egy univerzális demokrácia-csomag kialakítására a térség országai számára. (Wallerstein 1992: 527).¹²

Hogyan összegezhető tehát és mit mond nekünk a politikai fejlődés paradigmája?

1. *Kialakulás.* A politikai fejlődés iskolája a régi politikatudománnyal szemben, a korszak dinamikus változásaira reagálva jön létre. 2000-ben írott kiváló tudománytörténeti áttekintésben Hagopian ezt írja: „amikor a politikai fejlődés tematikája az 1960-as években megjelent, ez az irányzat konstituálta a komparatív politika konceptuális határait” (Hagopian 2000: 880). Egy Lucien Pye-ről is szóló utólagos értékelésben pedig azt olvassuk: a kutatók azért fordultak a politikai fejlődés vizsgálata felé, mert az újonnan létrejövő államok fejlődési *dinamikája* izgatta őket.¹³ Mindkét megállapítás helytálló. Egyrészt az új irányzat képes volt a régi normál-tudomány (intézmény- és jog-centrikus politikatudomány) felbontására és helyébe egy új metodológia és nyelvezet állítására. Mindehhez számára a valóság szolgáltatta a példát, hiszen az 1945-ben megindult világpolitikai átrendeződés ekkor folytatódik, hiszen újabb országok nyerik el függetlenségüket és kapcsolódnak be a demokratizálásba.

2. *Virágkor.* A 60-as évek közepén folyóiratok sokaságában szerzők légiói írnak az új demokráciák kialakulási folyamatáról, arról, hogy pusztán westernizációval nem hozhatók létre sikeres demokráciák. A politikai fejlődés paradigmája fénykorában a szerzők sikeresen bizonyítják, hogy egy-egy országban szükség van társadalmi, gazdasági és kulturális előfeltételekre, máskülönben a demokratizálás erőltetett, mesterséges lesz. A folyamatosan zajló prekondicionista-univerzalista vitában ez a prekondicionisták fölényének kora. A virágkor másik fontos témája a nemzetállami fejlődés (s egyáltalán: állam- és nemzetfejlődés) középpontba helyezése. Az új nemzetek vizsgálatára is figyelő komparatív perspektíva az 1950-es évek közepétől kerül be a politikatudósok horizontjába, de a rövid eltelt idő miatt az új, éppen csak nemzetté váló országokról a 60-as évek elején még elég csekély az ismeret. (Almond et. al. 1955: 1046). Viszont a megismerési igény hatalmas, ami túlmutat a gyarmati sorból felszabaduló országokon, s Latin-Amerikára és az európai kis nemzetekre is kiterjed. (Rustow 1957: 531).¹⁴

¹² A demokratizálódás természetesen már korábban elkezdődik, Dél-Európában, a 70-as évek közepén. De ezekkel a tanulmány kevésbé foglalkozik.

¹³ What is political development? Examine various crisis as identified by Lucien Pye. <http://www.preservearticles.com/2012031427216/what-is-political-development-examine-various-crises-as-identified-by-lucian-pye.html>. Nirmala, é.n. Utolsó látogatás, 2018. augusztus 12.

¹⁴ Ez utóbbi szellemében indulnak meg Rokkan kisállam-kutatásai is, amelyekből később nagy nemzetközi projektek és folyóiratok és politikatudományi szervezetek születnek. Egyébként a „developmental” kutatási irányzat szinte minden fontos kutatási területet áthatja. A neves külpolitikai stratégia, Kenneth Waltz a komoly fejlődési különbségeket mutató országok egymás mellettiségének stabilitását

KÖZELKÉP

3. *Hanyatlás.* Az irányzat döntően azért halványul el, mert a valóság másképpen alakul, mint ahogy azt a politikai fejlődés „pekondicionista” szakértői várták. Szerintük ugyanis demokratikus átmenetek csak akkor jöhetnek, ha ezekhez megvannak a feltételek. Lipset híres cikke (Lipset 1959) óta például a gazdasági előfeltételek megléte és a demokrácia között szoros összefüggést tételtek a prekondicionisták. Egyre több ország demokratizálódása azonban keresztülhúzta ezt a várakozást. Sheri Berman is rámutat: a „Lipset-iskola” visszaszorulása szempontjából döntő fordulatot hoznak a 70-es évek, amikor számos sikeres demokratizálódás zajlik le Latin-Amerikában és Dél-Európában, ott, ahol a gazdasági fejlettség – enyhén szólva – nem volt magas szintű (Berman 2007: 29). A kiváló olasz politikatudós, Gianfranco Pasquino egyértelműen fogalmaz: a politikai fejlődés irányzatának „uralmát” épp a demokratizálódás idején létrejövő tranzitológia törte meg, s tette a politikai fejlődés koncepcióját egy csapásra elfeledetté. (Pasquino é. n.).¹⁵

A kelet-közép-európai demokratizálás, a tranzitológia és a konszolidológia az 1990-es években

Az, hogy a demokratizálás létrejöhessen megfelelő gazdasági, társadalmi és kulturális előfeltételek híján is, a 80-as évek végén már közkeletű gondolat, de első megfogalmazása Dankwart Rustow: *Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model* című, 1970-ben írott tanulmányáig nyúlik vissza (Rustow 1970).¹⁶ Ebben a szerző elutasítja, hogy az előzetesen létező struktúrák és adottságok meglétéből messzemenő következtetéseket vonjunk le, s következetesen e struktúrák „kényszer-szerepének” elfogadása ellen, illetve a dinamikus *aktor-mozgások* vizsgálata mellett érvel (Rustow 1970: 354). Azt mondja tehát, hogy egy demokratikus átmenet sikere nem eleve eldöntött kérdés, hanem egy bizonytalan, változó és hektikus környezet sokszereplős interakcióiban dől el. Mi ebben az új elem? Ezt akkor értjük meg, ha összevetjük a pekondicionista magyarázattal, amely szerint akkor nem is érdemes cselekedni, ha felmértük, és nincsenek meg a feltételek. Ezzel szemben Rostownál a „feltételekből” bármi lehet, különösen azért, mert a csxelekvő aktorok képesek „felülírni” a feltételeket.

hangsúlyozza (Waltz 1964), de a fejlődés-elmélet áthatja az oktatás- és neveléspolitikát is. Lásd például a *Comparative Education Review* című folyóirat 60-as évek első felében megjelenő számait. Különösen: Adams 1965, Sanders 1969. Ugyancsak gyakori kutatási téma az értelmiségiek és a politikai fejlődés viszonyának vizsgálata. Lásd például: Shils 1960, Almond 1960, Almond-Powell 1966.

¹⁵ Pasquino írása az IPSA Paper room-jában jelent meg.

¹⁶ Rustow rendkívül befolyásos korai szerzője az irányzatnak; munkásságáról és elméletéről számos utólagos interpretáció, sőt tematikus folyóiratszám született. Lásd például: *Transitions to Democracy: A Special Issue in Memory of Dankwart A. Rustow*. *Comparative Politics*, 1997. April.

KÖZELKÉP

Mint például a svéd politikátörténetben, amelyet a demokráciába való átmenet ideális modelljeként vizsgál és mutat be (Rustow 1970: 350). Először is azt mondja: a demokratizálódás rövidtávon is sikeres lehet. Ezzel persze a szerző nem azt mondja, hogy a demokratizálás nyomán az újonnan demokráciává váló országok *ugyanolyanok* lesznek, mint a modellnek tekintett fejlettebb nyugat-európai országok, csupán azt, hogy – akármilyen hátrányaik is voltak eddig – *van esélyük* demokratizálódni. Ilyen értelemben Svédország 1890 és 1920 közötti fejlődése érdeklí, amit ő egy rövid demokráciába való átmenetnek tekint. A demokratizálódás három szakaszból áll: egy előkészítő, egy döntő és egy megszokási fázisból. Azért időzők el kicsit hosszabban ennél a dolgotnál, mert a magyar rendszerváltás idején is népszerűek voltak az ilyen típusú átmenet-elméletek, még ha a hazai nyilvánosságban talán soha nem is hangzott el Rustow neve.

A demokratizálás *előkészítő* szakaszának egyik alapkérdése egy új elit megjelenése. Svédországban e körbe különféle társadalmi csoportokhoz (farmerek, városi alsó középosztály, munkásosztály) tartoztak s velük szemben a régi elit (konzervatív bürokrácia, földtulajdonosok, nagyiparosok) álltak. E két nagy társadalmi tömb között fontos témákban (mint például az adózás vagy a választójog) robbantak ki viták és e viták eredményeképpen alakult át a svéd társadalom. A szerző fontos megjegyzése, hogy e csoportok között nem egy túl kíméletes és folyamatos politikai harc zajlott (Rustow 1970: 352).¹⁷ Kemény küzdelem persze más országokban is zajlott, de valószínűleg mégis van valami különbség, ami az egyik kemény küzdelmet megkülönbözteti a másiktól. Ez pedig az, hogy a demokratizálódás második, *döntő* fázisában sikerül-e a politikai harcból politikai kompromisszumokra jutni, ami persze nem valamilyen mindenben való egyetértést, hanem a demokratikus procedúrák intézményesítését jelenti. (Rustow 1970: 355). Amennyiben az intézményesítés nem következik be, hiába a fontos előfeltételként jelen lévő küzdelem, a riválisok nem találhatnak közösen vállalható szabályokat és a demokrácia anarchizálódhat.¹⁸

Svédországban – írja a szerző – a kompromisszumos *második* szakaszhoz sok küzdelem után, 1907-ben, az általános választójog bevezetésével jutottak el.¹⁹ De még e két egymásra épülő fejlődési szakasz jelenléte sem elegendő a demokrácia sikeréhez, mivel az „számos tényező összjátékának eredménye” (Rustow 1970: 356).

¹⁷ Ebben a vonatkozásban Rustow nagyon hasonló állásponton van, mint Berman: demokratikus fejlődés csak nagyon kemény politikai küzdelem árán jön létre.

¹⁸ Az elemzésnek például ez a gondolata az egész későbbi demokrácia-elmélet fundamentális megálapítása, és nagymértékben alkalmazzák a mai Magyarországra is, ahol épp azért regisztrálják a liberális demokrácia végét, mert az intézményeket kiüresítették és díszletté tették.

¹⁹ Érdekeség, hogy a svédeknek viszonylag rövid időszak elég volt ahhoz, hogy ide eljussanak. Magyarországon például 1867 és 1918 között volt néhány választójogi reform, de az általános választójoghoz a korszakban nem jutottak el s ebből adódóan intézményesíteni se volt mit. Ez azonban nem a svéd és a magyar elit közötti minőségi különbséggel, sokkal inkább a körülmények és feltételek különbségével magyarázható. E tekintetben Rustow univerzalista magyarázata Magyarország esetében nehezen alkalmazható.

KÖZELKÉP

Például annak, hogy mivel nagyon kockázatos vállalkozásról van szó, az átmenet során korlátozni kell a folyamatokban ténylegesen részt vevő vezetők körét. (Rustow 1970) Akármennyire szeretnénk is – mondja a szerző – a demokrácia nem hozható létre egy nagy közös vállalkozásként, hiszen „a demokrácia létrehozatala, hasonlóan más kollektív akciókhoz, egymástól eltérő motivációk nagy kavalkádjából jön létre” (Rustow 1970: 357). Ezzel Rustow arra utal, hogy a nagy átalakulási akció sokszor konszenzusosnak tűnik, valójában azonban nagyon is eltérő szándékok és célok húzódnak meg mögötte.

Végül elkövetkezik a *harmadik szakasz*, amelyet Rustow megszokási szakasznak nevez. Ebben az időszakban (tehát a demokratikus procedúrák létrehozatala után) tanulják meg a felek azokat a *viselkedési szabályokat*, amelyekkel képesek működtetni a rendszert. Mint például magát a többpárti versengést, amelyet az éltet, hogy a felek nem feltétlen és nem totálisan élnek az erejükkel, olykor az erőfölényükkel, hanem pragmatikus módon kompromisszumra törekednek. Ilyen viselkedésbeli, mentalitásbeli változáson ment keresztül a svéd konzervatív párt 1918 és 1936 között: a párt új vezetői azok a politikusok lesznek, akik elfogadják a demokratikus berendezkedést (Rustow 1970: 358). Ezt azért is fontos hangsúlyozni, mert az 1907 előtti időszakban a konzervatívok magát a demokráciát és az általános választójogot is gyanúsnak ítélik és részben szemben állnak bevezetésével. Később „kiválasztódik” egy politikusi vezetőréteg, amely ezt az ellenérzést már nem osztja és ez által viselkedésileg és mentálisan támasztékát jelenti a demokrácia jobboldali pólusának. Ha ez az elköteleződés nem lesz ugyanis eléggé mély, ha túl korán jönnek a kudarcok, akkor a sikeres demokratizálódást veszély fenyegeti (Rustow 1970: 359)

Ebből az elméletből tehát alapvetően két tanulság szűrhető le a mi számunkra. Az egyik, hogy a demokratizálódásnak van egy elementáris fontos *intézményi* aspektusa. Ez azt jelenti, hogy nem elég – a svéd példánál maradva – a svéd jobboldal önmagában vett változása, annak kihatással kell lennie az egész rendszerre, és meg kell jelennie az intézmények és normák működésében. A másik, hogy a demokratizálódás valójában egy *komplex* folyamat, amelybe a mentális és az attitűdinális komponensek épp úgy beletartoznak, mint az intézményesek. Ilyen mentális komponens például a demokrácia megszokására való képesség vagy hajlandóság. Rustow ilyenek tekinti a svéd *nemzeti közösség állapotát*, ami azt jelenti, hogy a svédek a demokratizálásban a politikai közösséghez tartozás élményét is megélték. Ily módon a szerző a tranzitológia egésze szempontjából fontos következtetésre jut: a *nemzeti* faktor és a demokratizálódás között szorosabb a kapcsolat, mint a *gazdasági* faktor és a demokratizálódás között (Rustow 1970: 350).²⁰

²⁰ A nemzetépítés és a demokratizálódás összefüggéseit a Journal of Democracy kerekasztal-beszélgetésében Francis Fukuyama külön is kiemeli. Lásd: Diamond et al. 2014: 91–92. Egy másik ország, Dánia fejlődéséről – különös tekintettel a dán nemzeti hagyományokra – Kasper Stovring írt remek tanulmányt. Lásd: Stovring 2012: 134–152.

KÖZELKÉP

A tranzitológia 1980-as években megjelenő irodalmában azonban igazán kifejtetten csak az intézmények alapítására, majd később ezek konszolidációjára vonatkozó követelmények jelennek meg. A másik területen – a nemzeti faktor terén – ellentmondásos a helyzet. Egyfelől azt látjuk, hogy a tranzitológusok a kelet-közép-európai demokratizálás kapcsán – evidens módon – nemzetállamokról beszélnek. Ugyanakkor a politikai fejlődés paradigmája számára fontos nemzet-és államépítés alulpreferált marad, és sokkal fontosabbá válik a nemzet "alatti" tényezők, például az intézmények megteremtése.²¹

Az intézményesedés tekintetében a 80-as években alapmű Guillermo O'Donnell és Philippe Schmitter tanulmánya, amelyben az átmenetet, mint „közbülső” szakaszt határozták meg két politikai rendszer között. (O'Donnell – Schmitter 1986: 6). Itt már szó sincs a történelmi előfeltételek vizsgálatáról, sokkal inkább a jelenben működő aktorok azonosításáról. Ez azt jelenti a szerzők szerint, hogy a hatalomban keményvonalasok és reformerek, az ellenzékben a mérsékeltek és a radikálisok küzdenek, s e csoportok harcot folytatnak a liberalizációért és a demokratizációért. A szerzők a liberalizáció folyamatában definiálják újra az egyének jogait; a demokratizáció folyamatában pedig újrafogalmazzák az állampolgárok (citizenship) kötelezettségeinek összességét is. (O'Donnell – Schmitter 1986: 6–8), s rámutatnak arra is: a liberalizálódás és a demokratizálódás nem feltétlen szimultán folyamatok, s könnyen megeshet (Latin-Amerikában meg is esett), hogy a végeredmény egy „liberalizált autokrácia” (ahogy ők nevezik: dictablanda), vagy egy „korlátozott demokrácia” (democradura). (O'Donnell – Schmitter 1986)²²

De O'Donnell és Schmitter beszél a szorosabban vett intézményesedésen túli jelenségekről, például a *szocializációról* is. Ha a liberalizálást és a demokratizálást intézményesedésnek tekintjük, akkor a szocializációról azt mondhatjuk: ez olyan komponens, mint Rustownál a nemzeti önérték. A szocializációról azt állítják ugyanis, hogy annak szerepe *egyenértékű* a liberalizációval és a demokratizációval. Egyrészt a liberalizálódás és a demokratizálódás további lépcsőjeként létre kell jönnie egy *társadalmi* demokráciának (a nagy társadalmi csoportoknak a demokratikus részvételbe való beilleszkedésének); másrészt egy *gazdasági* demokráciának (az állampolgárok mind egyenlőbb hozzáféréseinek a javakhoz és a szolgáltatásokhoz). (O'Donnell - Schmitter 1986: 12). A szocializáció mechanizmusai hozzájárulnak a létrehozásához.

²¹ A legújabb irodalomból különösen Giovanni Carbone kapcsolja össze a demokratizálást és az államépítést és bírálja, amiért a korai demokráciaelméletekben e kettő elvált egymástól. Lásd: Carbone 2015: 11–21.

²² Nagyon érdekes elméleti kérdés liberalizmus és demokrácia egymással való összekapcsolódása. A politikai fejlődés paradigmája kapcsán korábban meg is állapítottam: a 60-as években inkább a demokratikus elem van főlényben a liberális szemben. Az átmenetek idején az összekapcsolódás nagyon erősnek tűnik, de ekkor még nemigen használják (különösen nem Kelet-Közép-Európában) a liberális demokrácia szókapcsolatot. Amikor ez a szókapcsolat elterjed, akkor viszont már a liberális elem kerül túlsúlyba a demokratikussal szemben.

KÖZELKÉP

kat az állampolgári képességeket, amelyeket Rustow – a demokratizálódás harmadik szakaszának fő elemeként – a demokrácia megszokásának nevez.

Ehhez hasonlóan, az intézményesedést nem szűk intézményi dimenzióban vizsgálja Juan Linz és Alfred Stepan (1996). A szerzők szerint „csak demokráciák tudnak konszolidálttá válni” (Linz – Stepan 1996: 15) Egybehangzóan mások álláspontjával ők is különféle területeket különítenek el, amelyek a konszolidáció megléte szempontjából relevánsak. 1. *Viselkedési* konszolidáció akkor van, amikor egyetlen mérvadó csoport sem a demokratikus rezsimen kívül keresi a boldogulását. 2. *Attitűdbeli* konszolidáció akkor következik be, amikor az emberek elhiszik, hogy a demokrácián belüli előrehaladás demokratikus procedúrákkal történik. 3. *Alkotmányos* konszolidációról pedig akkor beszélhetünk, ha az összes szereplő a már kialakult intézményrendszer adta normák szerint akarja megvívni a konfliktusait. (Linz – Stepan 1996: 16).²³

De Linz és Stepan szerint további faktorokat is be kell kapcsolnunk, ha meg akarjuk érteni, mitől lesz konszolidált egy demokrácia. Az általuk javasolt további területek: 1. Civil társadalom; 2. Politikai társadalom; 3. A törvények uralma; 4. Állami bürokrácia; 5. Gazdasági társadalom. Én most csak az utolsó szempontot, az átmenetek politikatudományi szempontú megközelítésében viszonylag ritkábban elemzett *gazdasági* társadalmat ragadom ki. A szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a gazdasági társadalom alaptényezője a demokráciának, s az általa létrehozott úgynevezett *közvetítő intézmények*²⁴ fontos konszolidáló szerepet töltenek be. Hol itt a közvetítés? Voltaképp két véglet (parancsgazdaság és tiszta piac) között kell találni ilyen szabályozó eszközöket, mégpedig azért, mert „a demokratikus konszolidáció a politikailag szabályozott piac intézményesítését követeli meg” (Linz – Stepan 1996: 22) A fundamentálisnak tekinthető „gazdasági társadalom” szervez tehát meg magának egy hatékony államot – ez a nyugat-európai modell lényege. De vajon eljuthat-e erre a szintre a nem túlságosan fejlett és nem túl nagy kapitalista hagyományokkal rendelkező kelet-közép-európai „gazdasági társadalom”? Erre a kérdésre a szerzők nem adnak egyértelmű választ.

Hosszasan elemezhetnénk még az intézményépítési irodalmat,²⁵ de itt lezárom az átmenet idején induló paradigma értelmezését. Tovább lépve azt mondhatjuk: mint ahogy a politikai fejlődés irányzata is sok különböző irányzatból tevődött ösz-

²³ Némileg tér csak el ettől Schedler (2001: 69) klasszifikációja, aki viselkedési, attitűdbeli és strukturális indikátorokról beszél.

²⁴ A közvetítő intézmények vizsgálata a nyugat-európai politikatudományban régi hagyományra tekint vissza. Lásd erről: Berger-Neuhaus 1977. A műről részletes recenzió: McClay 2009. Lásd még a demokratikus mechanizmusok közötti interakciókról: Vermeule 2009. Érdekes, hogy Magyarországon az „alapintézmények” vizsgálatán túl nemigen foglalkozunk a demokrácia konszolidálódása szempontjából fontos közvetítő intézményekkel. Lásd erről: Csizmadia 2014.

²⁵ A magyar politikatörténet elmúlt évtizedeit számba vevő politikatudományi paradigmák kapcsán erre sor is kerül majd.

KÖZELKÉP

sze, a tranzitológia is kifejlesztett magából különféle utód-elméleteket. Közülük a legérdekesebb és a legjobban pozícionált az ún. konszolidológia.²⁶ Ugyanakkor már a 90-es évek közepén megjelentek olyan irányzatok, amelyek mind a tranzitológia, mind a konszolidológia esetében azok felületességét, tudományos magját, univerzális jellegét bírálták.²⁷

Szemben a politikai fejlődéssel, amely az 1960-as évek elejétől az 1980-as évek második feléig (majdnem 30 évig) tartotta magát, az átmenet időszakában uralkodó szerepbe kerülő tranzitológiai paradigma már a 90-es évek második felében súlyos kritikák tárgya, és 2002-ben Thomas Carothers mint befejezett, lezárt irányzatról ír róla (Carothers 2002). Ha talán ennyire éles határvonalat nem is látok, az tény, hogy a 90-es évek második felében az addig érvényben lévő jelen-elmélet mellé egy *másik* lép. Még nincs szó olyan földrengésszerű tudományos változásról, mint a 2010-es években (amikor szinte már senki nem beszél a kelet-közép-európai demokráciák konszolidálásáról); itt még a tudományos közösség bízik abban, hogy az átmenet logikája (demokratikus intézmények létrehozása és konszolidálása) hosszabb távon is érvényesül. De az első elméletek már megjelennek arról, hogy a demokratizálási folyamat nem biztos, hogy sikeres lesz. Ennek a gondolkodásmódnak talán első lenyomata Fared Zakaria híres tanulmánya, amelyben tényként jelenti be az illiberális demokráciák felemelkedését (Zakaria 1998).²⁸ Az, hogy hét évvel az átmenet után ez a kérdés már ilyen súllyal vetődhet fel, benne van, hogy az 1990-es évtized már nem feltétlen csak a nemzetállamról (mint azt a korai tranzitológusok hitték), s nem feltétlen csak az átmenet idején létrejött demokrácia-liberalizmus konszenzusról szól. Ez a Zakaria írásával kezdődő irodalom egyértelműen a liberalizmus *főlényét* deklarálja a demokráciával szemben, illetve ekkor válik nyomatékosná, hogy a demokrácia csak *liberális* lehet. Természetesen emlékszünk Thomas Kuhn megállapításra, hogy a paradigmák nem a „jóságról” szólnak, hanem arról, hogy hányan hisznek bennük. A liberális demokrácia univerzális-globális paradigmája pedig lassan a tranzitológia és a konszolidológia semlegesebb paradigmája helyébe lép.

Ennek a paradigmán belüli belső fordulatnak lesz az eredménye, hogy képviselői az ettől az értelmezéstől eltérő demokrácia-értelmezésekkel szemben kevés megértést tanúsítanak. Láttuk: a politikai fejlődés paradigmája idején is voltak viták, s azt is bemutattam, hogy hányféle értelmezése volt a politikai fejlődés fogalmának. Amit azonban az 1990-es évek második felétől látunk, az a kelet-közép-európai de-

²⁶ Ezekről lásd: Csizmadia 2016.

²⁷ Lásd erről a legátfogóbb kritikát: Friedman 2011. A Politikatudományi Szemle pedig 1994–95-ben számos, nagyon érdekes anyagot közöl, amelyek külföldi szerzői szintén nagyon kritikusak a mainstream tranzitológiával és konszolidológiával szemben.

²⁸ Zakaria műve 1997-ben jelent meg angolul. Bár a magyar fordítás (Zakaria 1998) helyenként nem pontos (például már a címet illetően sem), mégis ezt használom, s nem javítom az „antiliberalizmus” kategóriáját „illiberalizmusra”.

KÖZELKÉP

mokráciáknak az átmenethez képest új értelmezése, s immár a *liberális* demokráciák ismervei szerint. A létrejövő új gondolati irányzat²⁹ annak alapján kezdi nem liberálisnak minősíteni az egyes kelet-közép-európai rendszereket, hogy azok megfelelnek-e a demokrácia *minőségével* szemben támasztott követelményeknek. Az ekkoriban kialakuló mainstream először „defektesnek”, „deviánsnak” vagy „hibridnek” nevezi a „demokrácia minőségét” szerinte meg nem ütő demokráciákat, később pedig a hibrid rendszerek átkerülnek a demokráciák és a diktatúrák közötti köztes tartományba (lásd erről: Diamond 2002, Merkel-Croissant 2004, Morlino 2008, Bogaards 2009). Napjainkban pedig már olyan elméletek is napvilágot láttak, amelyek szerint nem arról van szó, hogy a jól induló kelet-közép-európai demokráciák visszafordultak volna (Kagan 2015), hanem arról, hogy – mint már utaltam rá – talán a régióban a demokráciák létre sem jöttek, mert amit a nyugati közvélemény demokráciának akart látni, az valójában az autoriter rendszerek átmeneti kifulladásra volt (Levitsky-Way 2015: 51).

Ezekből a megközelítésekből talán jobban értjük: a Kelet-Közép-Európával, s különösen Magyarországgal kapcsolatos kritikák oka döntően az, hogy a menet közben kifermülő kritériumnak nem tudnak megfelelni. Láttuk, hogy a korai tranzitológus, Rustow és korai szellemi örökösei az átmenetet – bár a jelen fölényével képzelik a történelemmel szemben – nem szűkítik az átmenet folyamatát pusztán intézmények működésére. Ennek köszönhető, hogy a korai tranzitológia nemzetállam-központú. Később a hangsúly megváltozik, s ettől kezdődően a mainstream irodalomban egyre több kritika jelenik meg azon országok jelenben követett politikájával szemben, amelyek (mint például Magyarország) nem követik a megváltozott nemzetközi trendet, és a globális megközelítéssel szemben továbbra is a nemzetállam, a liberális demokráciával szemben pedig a jelző nélküli demokrácia hívei. Csakhogy a 2000-es évektől a jelző nélküli demokrácia egyben az *autokrácia* szinonimájává válik. A magyar politika jobboldali részének megítélésében a fordulópont itt van, s ebben a „tranzitológiai, konszolidológiai, demokrácia minősége” irodalmi kánon játssza a meghatározó szerepet. A megközelítésmód logikus, hiszen a kiindulópont – mint láttuk – az volt, hogy az előfeltételeknek nincs meghatározó szerepe, s az aktorok szándékai és cselekvései formálják a jelent.

²⁹ Szokás nevezni ezt a „demokrácia minősége” irányzatnak is. Lásd erről: Diamond 2008, Diamond – Morlino 2004, Morlino 200, Högström 2011. A demokrácia minősége témáról szolt a Magyar Politikatudományi Társaság 2016-os, esztergomi vándorgyűlése is.

KÖZELKÉP

Az új historicizmus, mint Kelet-Közép-Európa alternatív megközelítése

Az új historicizmus azért tűzheti ki feladatul hosszabb trendek kutatását, mert az elmúlt közel harminc évben a politikatudományban a demokratizálási folyamatok különféle aspektusairól nagyon sok empirikus adat halmozódott fel.³⁰

Először arról szövegek röviden, hogy Grzegorz Ekiert,³¹ az új historicizmus fogalom értelmezője és az iskoláról szóló tanulmány írója hogyan helyezi el ezt az irányzatot az elmúlt harminc év egyéb paradigmái között. A *Three Generations of Political Research on Post Communist Politics – A Sketch* című áttekintés elolvasásáig (Ekiert 2015), ha kétségünk lett volna a felől, hogy a történeti alapú politikatudomány a nyugati kánon szerves része, akkor tanulmányából ez egyértelmű, hiszen a kommunizmus öröksége elmélet és a tranzitológia mellett ezt tárgyalja az elmúlt évtizedek harmadik meghatározó kutatási irányzataként. Dolgozatában magyarázatot is ad arra, miért jött létre és erősödött meg ez a megközelítésmód. Azért, mert szerinte az átmeneteket elemző tranzitológiai és konszolidológiai tanulmányok épp akkor gyengültek el, amikor meg kellett volna magyarázniuk a Kelet-Közép-Európában létrejövő új demokráciáknak a demokratikus fejlődések együtt járó diverzitását, azt, hogy miért fejlődött az egyik inkább egy megszilárduló, a másik pedig inkább egy visszaforduló fejlődési pálya felé. Ez az értelmezési-elméleti gyengeség nem csak azzal függ össze, hogy a tranzitológusok az egyedi helyett a közös megoldásokat keresték és „találták meg”, hanem azzal is, hogy a struktúrák vizsgálata helyett az aktorok, az elitek döntéseire koncentráltak. Persze láttuk, hogy ezt épp a tranzitológiai paradigma innovációja miatt tették, hiszen előtte a politikai fejlődés elmélete éppen ezekre a struktúrákra és előfeltételekre koncentrált és elhanyagolta az aktorok cselekvését. Itt tehát egyszerűen csak egy „visszatérést” látunk egy már korábban létező szemléleti alapelvhez.

Ugyanakkor azt nem állítom, hogy az új historicizmus egyenes folytatása a „réginek”, annak, amelyet a 60-as évek kapcsán bemutatam. De ahhoz, hogy a különbséget érzékeljük, közelebb kell lépnünk Ekiert tanulmányához. Az derül ki belőle, hogy a tranzitológiához képest – de a politikai fejlődés irányzatához képest is – változik az időperspektíva és a kategória-rendszer is. A tranzitológia időszemléletében a köz-

³⁰ Általában is azt mondhatjuk, hogy az elmúlt periódusban a nyugati politikatudomány sokkal erősebb lett a történelmi tények és adatok összegyűjtésében. Ilyen jellegű összehasonlító adatbázis sem a politikai fejlődés, sem a tranzitológiai kialakulásakor nem állott rendelkezésre. A politikai rendszerek 1800 és 2007 közötti összehasonlításáról lásd: Boix – Miller – Rosato 2012. Vagy ugyanerről a témáról 1800 és 1971 között: Gurr 1974. A demokratikus polity 1945 és 2000 közötti változásairól: Anderson 2002. A pártok és pártrendszerek 1945 utáni változásáról: Caramani – Hug 1998. A kormányformák változásáról nagyobb időintervallumban: Hayo – Voigt 2010. A nem kormányzati szervezetek hosszú időegység alatt történő változásáról: Boli – Thomas 1997.

³¹ Grzegorz Ekiert a történeti demokrácia-kutatás ismert alakja. Számos műve jelent meg a témában: Ekiert 2010, 2012.

KÖZELKÉP

vetlen múltnak volt csak jelentősége, mégpedig oly módon, hogy a demokratizálódás jellegét a diktatúra jellege határozza meg.³² A politikai fejlődés régi irányzata sem jutott el a *távolabbi* múlthoz, noha – mint sokszorosan bemutattam – törekedett arra, hogy elemzési stratégiáját abból vezesse le, hogy a jelenben komoly strukturális és értékbeli előfeltételekkel kell számot vetni. Az új historicizmus gondolkodásmódjában előtérbe kerülnek a *prekommunista* múlt meghaladottnak vélt, elfelejtett összefüggései. Ekiert főképpen azokkal vitatkozik, akik szerint a kommunizmus a fő vonatkozási pont, s kijelenti: az új demokráciák létrejövetele szempontjából a kommunizmus csak epizódnak tekinthető; az átmenet alakulását sokkal mélyebben fekvő strukturális faktorok, végső soron: a történelmi örökség határozza meg, nem pedig az elitek minősége és stratégiája (Ekiert 2015: 331).

Fontos a szinkronitás-diakronitás kérdéskör is. Ekiert bemutatja, hogy az előző 25 évben az uralkodó elméletek elsősorban a szinkron-folyamatokra hivatkoztak, arra, hogy az egyes országok hogyan járják végig *ugyanazt* az utat. Az új historicista megközelítés számára viszont az az érdekes, hogy az egyes országok miért nem tudják bejárni *ugyanazt* az utat. Erre a kérdésre pedig csak az egyes országok eltérő történelmi sajátosságainak vizsgálatából adható hiteles választ. De persze ha azt gondolnánk, hogy a szerző a *közös* elemekkel szemben kizárólag az *egyediek* vizsgálatára koncentrál, akkor tévednénk. Ugyanis legérdekesebb megállapítása, hogy az 1989–90-ben lezajló kelet-közép-európai demokratizálódási hullám egy egész Európát történelmi értelemben átfogó „össz-demokratizálódási” folyamat részeként érthető csak meg (Ekiert 2015: 332). Magyarán a tranzitológiai elméletek ott tévednek, hogy az elmúlt harminc évre, mint egyedi, önálló életet élő fejleményre tekintenek, holott az egy szélesebb folyamat része.

Azt most csak röviden említem, hogy ő és más politikatudósok is sokat foglalkoznak módszertani kérdésekkel. Nem elégednek meg ugyanis azzal, hogy a történelem fontosságáról beszéljenek a jelen értelmezésében; azt is fontosnak tekintik, hogy elmondják: *milyen* történelemről van szó? Ekiert is megfogalmaz három olyan dilemmát, amire érdemes odafigyelnünk. 1. A régi és a mai politika (a múlt és a jelen) között létező folytonosság *dokumentálható* tény-e, vagy utólagos konstrukció? 2. Pontosan *mi* is az a történelemből, ami folytatódik és *mi* az, ami nem? 3. Ha ki tudjuk mutatni a folytonosságot, melyek a folytonosságot segítő, lehetővé tevő és bizonyító mechanizmusok? (Ekiert 2015: 333).

Nem könnyű kérdések, de más kutatók is hasonló kérdéseket fogalmaznak meg. Ilyen például Jason Wittenberg is, aki úttörőként a *történelmi örökség* fogalmáról értekezik (Wittenberg, 2015). Tanulmányában beidézi Kitschelt és társai művét

³² Azaz minél keményebb volt a diktatúra, annál erősebb a szakítás; s fordítva: minél puhább volt a diktatúra, annál valószínűbb, hogy az átmenet kompromisszumos lesz. Erről kiváló tanulmány: Bozóki András: A magyar átmenet összehasonlító nézőpontból. In: Bozóki, A.: Konfrontáció és konszenzus. Lásd: Bozóki 1995: 131–176.

KÖZELKÉP

(Kischelt et al. 1999), amelyben a szerzők azt írják: a posztkommunista elitek intézményes átalakulást eredményező lépései döntően a prekommunista modernizáció eredményeiben gyökereznek (Wittenberg 2015: 367). De azon túl, hogy ezt megállapítja, az foglalkoztatja, hogy vajon *milyen kritériumokon* keresztül tudjuk megállapítani a múlt és a jelen közötti kapcsolat plauzibilitását (Wittenberg 2015: 369). A szerző az általam ismert irodalomban az első, aki a múltbéli örökség felhasználás kapcsán tipológiát állít fel, és az örökség továbbélésének hét különböző formáját különíti el. A típusok a teljesen tiszta lappal (mindenfajta örökség átvételétől függetlenül) induló posztkommunizmustól a perekommunista örökség teljes felhasználásig terjednek. Hogy mennyire sokrétű módon lehet jelen a múlt a jelenben, arra éppen ez a tipológia mutat példát, hiszen az egyik típus kapcsán azt olvashatjuk, hogy lehetséges olyan örökség is, amely a kommunizmus előtt és után is jelen van, de a kommunizmus alatt nem. (Wittenberg 2015: 372–373).

Továbbá a szerző arra is figyelmezteti olvasóját, hogy egyáltalán nem könnyű eldönteni, mit *nem* tekinthetünk örökségnek. Két ilyet említ. Az egyik lehetőség, amikor bizonyos dolgok a történelemnek csak egy bizonyos szakaszában vannak jelen, máskor azonban nem. A másik, amikor valami egy korábbi szakaszban megvolt, de nem *folymatosan* van jelen később. Lényegében érvelése oda konkludál, hogy történelmi örökségnek akkor nevezhetünk valamit, ha a megelőző periódusokban folyamatosan, törések nélkül ismétlődnek struktúrák, szerkezetek, mechanizmusok vagy éppen magatartásformák. A magyar politikai fejlődés története vizsgálatához ezek a kritériumok jó támpontokat adnak, persze nem abban a Bevezetőben is említett értelemben, hogy a magyar fejlődés „visszatérően” hanyatlik. Ez egy pesszimista és „érzületi” olvasat, s mint jeleztem: nekünk, ha nem is egy optimista, de egy *realista* olvasatra van szükségünk, amelynek során célunk lesz annak megállapítása, hogy vajon pontosan *mi is* ismétlődik és mi nem; pontosan mi tekinthető örökségnek és mi nem.

Az új historicista irányzat számbavételekor szeretnék még kitérni Grzegorz Ekiert egy másik tanulmányára, amelyet Daniel Ziblattal közösen írt, és amely egy szintén Kelet-Közép-Európával foglalkozó tematikus számban jelent meg, a térség fő kérdéseivel foglalkozó *East European Politics and Societies* című folyóiratban. A *Democracy in Central and Eastern Europe One Hundred Years On* című tanulmányukban (Ekiert – Ziblatt 2013) a szerzők ugyan „csak” a demokratizálódás negyedszázados folyamatának újragondolását ígérik, azonban elemzési perspektívájuk itt is jóval tárgyabb; az *egész történelmi múlt* újraértékelésének bejelentéséről van itt szó.

A cikkben a szerzők – megelőlegezve Ekiert két évvel későbbi cikkét – azt ajánlják nekünk, az 1989–90-es átmenetet ne szűken és jelen-centrikusan értelmezzük, hanem úgy, mint egy a 19. században kezdődő folyamat *utolsó* állomását. E 19. századi folyamat (ma is időtálló) két sarokpontja a liberális-demokratikus államépítés és az Európához való csatlakozás. (Ekiert – Ziblatt 2013: 91)

KÖZELKÉP

Ellentétben a hagyományos átmenet-elméletekkel, amelyek a kommunista/szocialista hagyománnyal való szakítást helyezik vizsgálatuk centrumába, Ekiert és Ziblatt rámutat, hogy létezik olyan megközelítés is, amely a *prekommunista* tradícióknak, azon belül a mainstream átmenet-elméletek által elhanyagolt strukturális, kulturális és történeti faktoroknak tulajdonít megkülönböztetett jelentőséget (Ekiert – Ziblatt 2013: 93). Különösen érdekes felvetésük, hogy a néhai szovjet blokk országaiban tapasztalható demokratizálás utáni ellentmondások *nem* a kommunista, hanem a prekommunista örökséggel függenek össze. Ezt az örökséget nem esetlegességként, hanem az eddigiektől eltérő módon, mint az európai demokratizálódási folyamat fontos konstitutív elemét kell kezelnünk (Ekiert – Ziblatt 2013: 95). Ez merőben újszerű megfogalmazás, hiszen a napjaink legtöbb demokrácia-elmélete a régebbi múltat legfeljebb, mint a mai demokratizálódást akadályozó elemek összességét tudja számba venni.

Ekiert és Ziblatt persze nem azt szorgalmazza, hogy az egyetlen „elismert” múlt-örökség (kommunizmus) helyett mostantól kizárólag annak ellentettjére (a prekommunista örökségre) koncentráljunk. Álláspontjuk az, hogy ezzel a két örökséggel, mint egyenrangúval számoljunk egy szintetikus elmélet keretében. A prekommunista örökség tanulmányozása persze a máig ható folytonosságokra való rámutatásban kulminál, de vannak „közbülső” eredményei is. Mint például az, hogy e tradíciók jobb ismerete hozzásegíthet bennünket a kommunista periódus sikeres vagy kudarcos liberalizáló és demokratizáló kísérleteinek megértéséhez. Ez utóbbiak ismerete pedig abban segíthet, hogy pontosabb képet tudjunk alkotni az egyes volt szocialista országok számára az átmenet idején rendelkezésre álló lehetőségstruktúrákról (Ekiert – Ziblatt 2013).

A régi történelmi előzményekhez való fordulás azonban a szerzőkben is további kérdéseket vet fel: mennyire lehet precíz egy ilyen történeti analízis? Valójában hogyan mutatkozik meg ez a történeti állandóság, amikor inkább a *változások* tűnnek meghatározónak? (Ekiert – Ziblatt 2013: 96) A történeti megközelítésű szerzők rögtön eljutnak oda, ahová más szerzők is: a kommunizusból a demokráciába való átmenet alapvetően *diszkontinuos* jellege feszültségben áll a demokratikus intézményépítés követelményeivel. Az uralkodó felfogás az intézmények középponti szerepe és az intézmények általi konszolidáció. Csakhogy – s erre az általam is idézett Samuel Huntington már a 60-as években felhívja a figyelmet – az intézmények, különösen átmenetek idején, könnyen elveszíthetik orientáló szerepüket. Ekiert és Ziblatt a nagyon találó „intézményes mimikri” kifejezést alkotja meg, ami utal a formális és az informális intézmények között létrejövő szakadéokra. Mivel a *formális* intézmények megtörik a folytonosságot (de nekik kéne konszolidálniuk), az *informális* intézmények viszont folytonosak (de sokszor kontrollálatlanok és diffúzak), valóban egy „mimikri-állapot” jön létre (Ekiert – Ziblatt 2013: 96).

KÖZELKÉP

A szerzők miközben támaszkodnak más távolabbi múlt- és hagyomány-kutatók véleményére, vitatkoznak is velük. A vita lényege a folytonosság *oksági mechanizmusainak* értelmezése körül zajlik. Ennek keretében Ekiert és Ziblatt túlságosan determinisztikusnak minősíti például Anna Grzymala-Busse, Elekes és Jason Wittenberg megközelítéseit és önkritikusan megállapítják, hogy a folytonosságok keresése közben ők maguk is könnyen eshetnek módszertani hibákba (Ekiert – Ziblatt 2013: 97).

Ráadásul az is fontos tételük, hogy a történelmi folyamatokat nem *szinkron-folyamatokként* kell vizsgálni. Ezt az igényt láttuk már Ekiert önálló cikkében is. Egy ilyen alapállás viszont a kutatóktól nagyfokú szemléletváltást követel, hiszen a demokratizálódást a továbbiakban nem „nagy egészben”, hanem egymástól különálló intézmények kialakulásként és működéseiként célszerű vizsgálni. Ha így teszünk, nagyon különböző történetekre bukkanunk, és ez hozzásegíthet bennünket a posztkommunista világ hibrid rendszereinek jobb megértéséhez is.

Végül is „a régió, mint egész különösen érzékeny az előfeltételek, illetve a háttérfaktorok hatására” (Ekiert – Ziblatt 2013: 100). Az előfeltételek egyik legfontosabbika a *folytonosság*, ezért a két szerző azt javasolja, hogy a törés hangsúlyozása helyett a jövőben ez kerüljön a kutatások centrumába. Legalább ilyen fontos ugyanakkor feltárni az Európa nyugati és keleti része közötti kapcsolatok formálódásának mechanizmusát, illetve el kell kezdeni a régió újszerű módon történő tanulmányozását is. (Ekiert – Ziblatt 2013) A régió kutatásával kapcsolatban metodológiai érzékenységről is tanúbizonyságot téve, a szerzők megkülönböztetik a *rendszerfüggőség* és a *kontextus-függőség* fogalmát. Azt állítják, hogy a kutatók nagy része ott követi el a hibát, hogy a régióbeli országok fejlődésében összetéveszti ezt a kettőt, s rendszerfüggőségnek nézi azt is, ami kontextus-függőség (vagy másképpen. helyi sajátosság) (Ekiert – Ziblatt 2013: 101).³³ „A legszignifikánsabb kihívás – írják – a kutatás számára metodológiai. Hogyan tudunk empirikusan vizsgálni helyzeteket, amelyekben a történelmi folyamatosságok időnként mélyen megváltoznak, s ezek újraszabják nemcsak a politikai és gazdasági intézményeket, de a területi és etnikai viszonyokat is”. (Ekiert – Ziblatt 2013: 102) S legalább ilyen fontos: „melyek azok a mechanizmusok, amelyek reprodukálják a normákat, intézményeket, mentalitásokat és hitrendszereket, dacára a gyakori forradalmi átrendeződéseknek. Röviden a folyamatosság hogyan van jelen?” (Ekiert – Ziblatt 2013: 102)

A tanulmány konklúzióképpen a szerzők megállapítják: a kutatások az elmúlt évtizedekben a *változásokra* (új államok létrejötte, rezsiváltások stb.) koncentráltak, míg a *kontinuitás* mintáinak kutatására kevesebb energia jutott. Ezért is olyan nehéz

³³ Az adott országok belső kontextusai magyarázzák, hogy például 1990 után miért emelkedtek ki bizonyos országok és miért maradtak le mások. S ugyanígy: a történelmileg folytonos kontextusnak lehet szerepe abban is, hogy a 2000-es évektől miért változik a helyzet, s például Magyarország miért veszíti el korai pozícióját. e tekintetben a tanulmány nagy magyarázó erővel bír.

KÖZELKÉP

megérteni azt a mai helyzetet, amikor a múltbéli hagyományok egyre erőteljesebben megjelennek. A posztkommunista transzformáció eredményeinek megértése ezért a kommunista rendszerből a demokráciába való átmenet fogalmi és szemléleti rendszerének keretében nem lehetséges. Ugyanakkor természetesen nem szabad átesni sem a másik oldalra: empirikusan és analitikusan csak akkor fogjuk a mostaninál jobban megérteni a kelet-közép-európai hosszú demokratizálásokat, ha a kontinuitás és a diszkontinuitás közötti interakciót kezdjük vizsgálni (Ekiert – Ziblatt 2013: 103).

Természetesen a témában még nagyon sok (politikatudományi) historicista foglalt állást az elmúlt években.³⁴ Ennek oka az a változás is, amely a 2000-es évek második felében elkezdte erodálni az 1989–90-es konszenzust a történelem végéről, illetve a liberális univerzalizizmusról, s helyette újra ráirányította a figyelmet az egyes kelet-közép-európai országok saját fejlődési útjára. Ahogyan az 1960-as években fontos volt, hogy a gyarmati sorból felszabaduló országok demokratizálására a nyugattól eltérő kategóriákat alkalmazzanak, úgy most is van igény rá, hogy a kezdeti közös jellemzők keresésén túl jobban értsük, miért nem lettek a várakozásnak megfelelően potensek az új demokráciák vagy legalábbis közülük néhányan. Magyarország esetében nem kétséges, hogy a történelmi fejlődési út elemzésének kitüntetett szerepe lesz, mert a demokrácia „eldeformálódása”, vagy a liberális demokráciából a hibrid demokráciába, majd már egy demokrácián kívüli hibrid rendszerbe való átlépés regisztrálása (történelmi elemzés nélkül) már nem elégséges.

A politikai fejlődés elmélete új alakban: az amerikai politikai fejlődés (APD)

A Kelet-Közép-Európát új történelmi szemléletben vizsgáló fenti megközelítések nagy segítséget adnak nekünk Magyarországon jelenének és múltjának jobb (összekapcsoltabb) megértéséhez. De segítségünkre lehet az 1980-as évek második felében induló amerikai politikai fejlődés irányzat is, amely kifejezetten a „politikai fejlődés egy országban” kutatási megközelítés talaján áll. Ha azt gondoljuk, az irányzat célja az amerikai „kivételesség” keresése a történelemben, akkor tévedünk: az APD-nek legalábbis az egyik ága a modern amerikai állam, az amerikai pártok és pártrendszer kiépülésével és időről időre történő változásaival foglalkozik.³⁵ Ha

³⁴ Lásd például a Comparative Political Studies című folyóiratot, mint e tematikának és a témával foglalkozó szerzők állandó publikációs fórumát. A témáról szóló legátfogóbb tematikus szám: 2010. Aug-Sept. Lásd: Capoccia – Ziblatt 2010, Elkins 2010, Ertman 2010, Weyland, 2010, Bormeo 2010.

³⁵ Itt szükséges megemlíteni, hogy az amerikai politikai fejlődés irányzata mellé napjainkban kezd felzárkózni a brit politikai fejlődés vizsgálata is. 2014 novemberében a Legislative Studies Quarterly című folyóirat *The British Political Development: A Research Agenda* címmel tematikus számot tett közzé, amelynek rövid bevezető tanulmányát Arthur Spirling írta (Spirling 2014: 435–437). A bevezető tanul-

KÖZELKÉP

az „eredeti” politikai fejlődési paradigmát sokan ideologikusnak is nevezték, az APD esetében az ilyen kritikák nem túl gyakoriak. Az irányzat ugyanis kifejezetten akadémiai kutatási iránynak tekinti magát: az egyik zászlóshajója az úgynevezett történeti institucionalizmusnak.³⁶

Az APD irányzat első és legtekintélyesebb könyve, Stephen Skowronek: *Building a New American State: The Expansion of Nation Administrative Capacities. 1877–1920* című műve, egy addig szinte teljesen elhanyagolt kérdést, a 19. századi amerikai államszerveződést emelte be a politikatudomány eszközeivel kutatandó témáinak sorába. Skowronek ezt is újszerű, „neoinstitutionalista” módon teszi; olyan kérdésekkel foglalkozik, mint hogy kik az államépítők, kik az ellenfeleik és melyek a két csoport motivációi, azaz az intézményeket sem hagyományos értelemben vizsgálja.

Bár az irányzatnak számos jelentős munkája jelenik meg az 1990-es vagy a 2000-es években³⁷ a mindimáig legátfogóbb koncepcionális kifejtést Karen Orren és Stephen Skowronek teszi közzé *The Search for American Political Development* című könyvében (Orren-Skowronek 2004). A szerzők mindjárt a könyv legelején azt kérdezik: „Mivel jár az amerikai politika történelmi elemzése, és egészen pontosan mi a politikai fejlődés?” (Előszó: x). Majd így folytatják: „Amellett érvelünk, hogy az APD-t nem lehet sem az Egyesült Államok politikai történelmeként tekinteni, sem adatforrásként nem-történelmi feltevéseken alapuló politikai elméletek kipróbálására. Állításunk szerint az APD mint kutatási téma azért is figyelemreméltó, mert önálló elképzelése van a politikai elemzés mibenléről, megbirkózik azzal, amit mi a politika történelmi megközelítésének hívunk... Láthatjuk majd, hogy az elemzői álláspont különbözik az amerikai politika vizsgálatának egyéb kutatói programjaitól, akkor is, amikor történelmi témáról van szó, és azoktól is, amelyeket a politikai fejlődés korábbi vizsgálatai kínáltak.” (Orren-Skowronek 2004: Előszó)

Orren és Skowronek felteszi azt a nagyon egyszerű, ám Magyarországon el nem hangozható (mert hisz a történelem csak nagyon csekély mértékben létezik a politikatudomány számára) kérdést: „Miért ez az új vonzalom Clihoz?” Az egyik válaszuk az, hogy a politológusok – úgy tűnik – betöltenek egy űrt, ami azzal keletkezett, hogy az Egyesült Államok kutatására specializálódó fiatalabb történészek elfordultak a kormány és tágabban a politikai vezetés vizsgálatától. De van ennél fontosabb ok is:

mány az új kutatási agenda időbeli kereteit 1832 (az 1. választójogi törvény) és 1918 (a 4. választójogi törvény) közé teszi, de természetesen nem feledkezik meg az 1918-at követő évtizedek kutatásáról sem. A szerző megnevezi a brit politikai fejlődés alpművének számító nagy összefoglalást, Gary Cox: *The Efficient Secret. The Cabinet and the Development of Political Parties In Victorian England* (Cox 1987) című művét, amely döntően a parlamentáris politika procedurális kereteinek változásairól, a központi kormányzat hatalmának növekedéséről s ugyanakkor a pártok kohéziójának növekedéséről szól. A szerző nagy empirikus adatbázison bizonyítja a pártok szavazókra való hatásának fejlődését, illetve azt, hogy a korszakban a pártok fokozatosan átveszik a politikai alternatívák képviselését.

³⁶ A fogalom eredetéről lásd: Steinmo 2008. Ezen kívül: Thelen 1999, Steinmo – Thelen - Longstreth eds. 1992., Scott James 2009, Magyarul: Brunzel 2015.

³⁷ Bense 1990, Shefter 1994, Pierson – Skocpol 2007.

KÖZELKÉP

a politológusokat az intézményrendszerben zajló folyamatok új szemléletű vizsgálata vonzotta az amerikai történelemhez, s ehhez az indíttatást (megint a politikatudomány politikai háttere) a 20. század utolsó harmadának „mozgalmi kultúrája” adja, megkérdőjelezvén a fennálló társadalmi és intézményi viszonyokat. De az állami, kormányzati intézmények történeti vizsgálatán túl a szerzők mást is vizsgálnak. Például azt, hogy mi történt az amerikai történelem különböző időszakában. „Mi történt ugyanebben az időszakban az amerikai kormányzás más részeiben? Mi történhetett volna, ha a dolgok a politika egy normatív sztenderdje által előírt utat követték volna? Mi történt más országokban, a történelem hasonló időszakában?” (Orrwen-Skowronek 2004: 6)

Az is külön érdekesség, hogy miközben a domináns amerikai politikatudományi kutatások „mániákusan” a *rendszerűség* feltárásával vannak elfoglalva, az APD ellenkezőleg: a „rendtelenség” okait keresi. „Ez a kutatás felfedi a zűrzavar, a fragmentáció és inkongruitás okait, és az intézményrendszer egészét dinamikusan közelíti meg.” (Orren-Skowronek 2004: 14) Természetesen az APD nem fordít teljes egészében hátat a rend(szer) kérdésének sem, ám a különbség az APD és a hagyományos elemzés megközelítése a változás fogalmában rejlik. „A hagyományos politikai elemzésben, még ha a téma történelmi is, a változást általában egy intermezónak tekintik a viszonylag folytonos egyezségek között, egy átmenetnek az egyik stabil állapotból a vagy stabil úttól a másikba. Időben a rend „normális” politikája között elhelyezkedve a változást epizodikusnak és behatároltnak látják. Fordítva, az APD-nél a változás valami, ami inherens része a politikának, mint olyan; szervesen hozzátartozó része a minták egymás mellé rendeződésének, ami történelmileg megalkotja a politikát”. (Orren-Skowronek 2004: 14) Az APD igyekszik lebontani a változás és rend közötti határokat.³⁸

A politikai rend és a politikai változás fogalmainak újraértékeléséhez fontos megérteni azokat a feszültségeket, amelyek rendre kialakulnak abból eredően, hogy egyidejűleg különböző politikai „rendek” létezhetnek. Például az 1830-as években a déli rabszolgaság létezése és a demokrácia kiterjesztése a fehér férfiak számára egy időben nem a rend tagadása, hanem bizonyíték arra, hogy a politika bármilyen reális bemutatása többféle rendet fog tartalmazni, csakúgy, mint konfliktusokat, ami kölcsönös interakciójukból ered. (Orren-Skowronek 2004: 17)

Természetesen az APD alapkönyvéből csak néhány elemet villantottam fel, de talán ebből is látszik, hogy ezt az irányzatot mennyire másfajta tájékozódás jellemzi, mint 60-as évekbeli elődjét. Az APD fősodrába tartozó egyik legmonumentálisabb és legérdekesebb mű csak erősíti azt a benyomásunkat, hogy az irányzat mennyire fontosnak tartja a polity, illetve az intézmények szerepének feltárását. Morton Keller: *America's Three Regimes. A New Political History* című könyvéről van szó

³⁸ Az APD változáselmélete itt igen közel Norbert Elias változásfogalmához: Elias 2004: 21.

KÖZELKÉP

Keller 2007), amelyben a szerző három, hosszabb időn keresztül fennálló rezsimit különböztet meg egymástól: 1. A köztársaság iránti elkötelezettség kora a kezdetektől az 1820-as évekig; 2. A párt-demokrácia kora – az 1830-as évektől az 1930-as évekig; 3. Populista-bürokratikus kor – az 1930-as évektől napjainkig. (Keller 2007: 3). A szerző ezeket a korokat elemzi mélyreható módon, a történettudomány és a politikatudomány módszereinek termékeny egymásba ötvözésével. Keller „új politikátörténetnek” nevezi művét, s valóban újszerű módon – kompakt rezsimek azonosításán és változásán keresztül – hozza vissza az érdeklődés homlokerébe a hosszú fejlődési folyamatokat és mutatja be Amerika több száz éves politikai fejlődését. De bármennyire is alapos és újszerű Keller rezsimek egymásutánjára épülő megközelítése, abból a szempontból hagyományosnak tekinthető, hogy viszonylag fix korszakhatárokkal dolgozik, s könyvében három korszak azonosításával nem teszi fel azt a kérdést, hogy esetleg a korszakhatároknak van-e valamiféle rugalmassága.

Más kutatók ugyanis már ezeket a kérdéseket is feszegetik. Elég utalnom a Polity című folyóirat 2005. októberi tematikus számára, amely *Periodization and American Politics* címmel jelent meg. Ebben az öt előadást tartalmazó összeállításban sok érdekes kérdés merül fel nem csak az amerikai, hanem a magyar politikai fejlődés vizsgálatához is. Az egyik: *jó helyen* vannak-e a (hagyományos) korszakhatárok, azaz valóban azokat a pontokat tekintsük-e meghatározóknak, amelyeket a mindenkori közmegegyezés annak tekint? Rogan Kersh például megpróbálja azonosítani, mikor alakultak ki a ma is érvényben lévő korszakhatárok, periodizálási sémák. Először is megállapítja, hogy a hagyományos 19. századi megközelítésben a korszakolás a hősként azonosítható személyekhez kötődik; a hősöknek az volt a funkciójuk, hogy az új periódus általuk válják megkülönböztethetővé az előző (nevezzük így: „hőstelen”) korszaktól (Kersh 2005: 514). A szerző továbbá közzétesz egy táblázatot is, amely az 1950-es években lett kanonizálva, s amely az 1760-as évektől az 1945 utáni korszakig megadta az egyes korszakhatárokat és azokat névvel is ellátta.³⁹ Kersh arról is beszámol, hogy az idősebb Schlesinger-nél is egy máig érvényben lévő politikai cikluselmélet megalapozásáról van szó, s még inkább ez mutatható ki fiánál, aki 30 éves ciklusban látja fejlődni és változni Amerikát (Schlesinger Jr. 1986).

Az is nagyon érdekes, hogy ebben a statikus korszaknyitó és -záró pontokkal rendelkező hagyományos felosztásban két tényezőnek van meghatározó jelentősége. Az egyik a demokratikus fejlődés; a másik a gazdasági változás. Kis leegyszerűsítéssel, akkor vannak korszakfordulók, ha e két területen látványosabb változások állnak be. Kersh szerint (és ebben a többi szerző is csatlakozik) ez a megközelítés túlságosan statikus és nem írja le jól az amerikai politikai fejlődés lényegét. Ezért hát arra a kérdésre, hogy *jó helyen* vannak-e a korszakhatárok, a szerzők egyöntetűen azt mondják: nincsenek.

³⁹ Arthur M. Schlesinger (1949): *Paths to the Present* című könyvéről van szó.

KÖZELKÉP

De felmerül egy másik kérdés is. Ez pedig az, hogy egy másfajta korszakolásban hol legyenek a periodizációs határok. Egyáltalán: ugyanúgy képzeljük-e el a határokat, csak éppen a kezdő- és a végpontokat tegyük máshová? Kersh itt nem annyira radikális, mint más szerzők. Megállapítja például, hogy bármennyire is szükséges volna, a politikai fejlődés irányzatához tartozó szerzők ritkán támadják a hagyományos korszakolást. Azt mondja, hogy az APD 15 meghatározó könyvéből mindössze kettő fordul szembe nagymértékben a hagyományos periodizációval.⁴⁰ Ugyanakkor, ha nem is írják felül az ADP szerzői a hagyományos korszakhatárokat, nagyon sokat tesznek, két értelemben is. egyrészt új és innovatív fogalmakat vezetnek be,⁴¹ másrészt az APD kutatói kreatív módon képesek értelmezni az egyes korszakokat. Kersh ennek példaként a nemzetközileg is közismert Theda Skocpol munkásságát említi, aki például a Progresszív Érárt elemezve nem csak arról beszél (ez lenne a hagyományos megközelítés), hogy milyen politikai reformok születtek ebben a korszakban, hanem arról is, hogy milyen újszerű módon alkalmazták a kormányzati tekintélyt, túlmenően azon, hogy az egyes ügyekben alkalmazták a szokásos érdekolációk létrehozatalát (Kersh 2005: 519).

A legérdekesebb felvetést azonban Andrew J. Polsky teszi (Polsky 2005: 529), aki nem feltétlen ért egyet azzal, hogy az APD kutatói elfogadják a hagyományos korszakolást. A szerző hivatkozik a Byron Shafer és Anthony J. Badger által szerkesztett – Amerika hosszú történeti fejlődését vizsgáló – kötetre, amelynek szerzői nem pusztán azt mondják, hogy a régi helyett *egyetlen* új korszakolás szükséges.⁴² Ennek a kötetnek épp az a mondanivalója, hogy a már nem igazán irányadónak tekintett régi helyett nem szabad egy másikat megalkotni. Polsky dolgozatának záró fejezetében egyenesen egy új periodizálási hullám szükségességéről beszél, amely – követve a Shafer-Badger-könyv szellemiségét – *alternatív rész-periodizációkat* jelent. Itt tehát egy érdekes gondolkodási irányról van szó, ami végül felvet még egy kérdést: vajon lehetséges-e, hogy egy újfajta periodizációban ne csak a változásokra, hanem a folytonosságra is tekintettel legyünk? A hagyományos periodizációban az új korszak akkor következik, ha a régi folytonossága megszakad. De mi van, ha mindez csak látszólagos? Az olvasót emlékeztetem: nem is olyan régen, a demokrácia-elméletek tárgyalásakor került szóba Lewitsky és Way elmélete, akik szerint Kelet-Közép-Eu-

⁴⁰ Skowronek: *Politics Presidents Make* és *Gerring: Party Ideologies in America* című könyveit említi. Kersh i. m. 518.

⁴¹ Mint például Skowronek a „rekonstruktív elnökök” fogalmával. Ilyen volt például: Jefferson, Jackson, Lincoln és Roosevelt. Lásd: Kersh i. m. 519.

⁴² A kötetben nem az a megszokott szerkesztési szempont érvényesül, hogy kijelölnek egy korszakot és a felkért szerzők arról – a világos határokkal jelzett – korszakról írnak. Hanem ellenkezőleg: a 9 tanulmány nagyon különböző korszakhatárok között végzi el elemzését. A könyv az amerikai politika 1775 és 2000 közötti időszakáról szólván bátran variálja az időhatárokat és ez által felhívja a figyelmet arra, hogy attól függ, hová tesszük a korszakhatárokat, hogy milyen területeken vizsgálódunk. Egy példa: a pártpolitika és a pártideológiák formálódása szempontjából a kötet szerzője, Michael F. Holt az 1835-1885 közötti 50 évet tartja meghatározónak.

KÖZELKÉP

rópában tényleges demokratizálódás nem is történt, hanem csak a régi autoritárius rendszerek válsága következett be. Azaz: a folytonosság az új rendszerben is erősebb, mint a megszakítottság. Mindenesetre Polsky azt ajánlja írásában, hogy olyan periodizációra van szükség, amely a változásokat és a folytonosságot is integrálni képes (Polsky 2005: 524).

Az eddigiekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy bár az APD irányzata rendkívül invenciózus, de túlságosan a rezsimekre, a polity-re, az intézményekre koncentrál. Ezért említsünk meg röviden egy kritikai megközelítést, amelyben a szerző éppen ezt bírálja. Carol Nackenoff-nak az amerikai politikai fejlődés *privát gyökereiről* frott tanulmányáról van szó (Nackenoff 2014) amelyben a szerző külön fejezetben bírálja az állam- és intézmény-centrikus megközelítéseket, és leszögezi, hogy ezeken a társadalmi cselekvések és szerveződések vizsgálata felől lehet túllépni (lásd: i. m. 130–132). Az általa bemutatott alternatíva a politikai fejlődés kutatásának ahhoz a korábban már bemutatott ágához kapcsolódik, amely mikro-narratívákat, illetve mikro-történeteket vizsgál. Tulajdonképpen egy civil szervezet intézményesedési folyamatát mutatja be, amelynek során a szerveződés országos hatóképességre tesz szert.

Végezetül érdemes még megismerkednünk Elvin Lim (Lim 2014) írásával, amely egy a politikai eszmék és intézmények történeti fejlődésével foglalkozó folyóirat (az American Political Thought) *American Politican Thought and American Political Development* című tematikus összeállításának részeként jelent meg. A 2014-ben induló folyóirat már létezésében is jelzi, hogy az 1980-as években induló irányzat új területek felé is tájékozódik, s már nem csak az intézmények önmagában vett fejlődése, hanem például az eszmék fejlődése is érdekl.⁴³ Nagyon érdekes és termékenynek tűnő új kutatási irány ez, s Lim is ennek jegyében fogalmazza meg gondolatait. Ezek lényege, hogy „az amerikai politikai fejlődés és az amerikai politikai gondolkodás szervesen összekapcsolódik” (Lim 2014: 147). A szerző alternatív elméletet fejt ki Amerika alapításával kapcsolatban, mert nem egy, hanem két alapításról beszél. Igazából a másodikat (1787–1789), és az antiföderalista-föderalista vitát tartja ebből a szempontból meghatározónak, s úgy véli: a föderalisták voltak az első developmentalisták az Egyesült Államokban (Lim 2014: 146). Ők voltak azok, akik megújították az első alapítás koncepcióját (amelyben még csak 13 tagállam vett részt), s ezen túlmenően megteremtettek egy sokkal ambiciózusabb tervet, amelyben már megjelenik a *we the people* gondolat is (Lim 2014: 147). A szerző nagy érdeme, hogy bemutatja ezt a két tábor közötti vitát, annak gondolkodás- és felfogásbeli hátterét tartja Amerika igazi alapításának. A kormányzat szerepével kapcsolatos új felfogás az, ami itt – a második alapítással – megjelenik, s az, hogy a kormányzat

⁴³ Az összeállítás egyik cikkében például Roger E. Smith például a politikai fejlődés kritikus változaspontjai között említi az ideológiai átalakulását is. Vö.: Smith 2014: 126–136.

KÖZELKÉP

azért kell, hogy kollektív célokat tudjunk megvalósítani. (Lim 2014: 148). Az is igen lényeges meglátás, hogy míg más országokban a nyelv vagy a kultúra a helyi identitás bázisa, addig az Egyesült Államokban egy olyan szellemi alapzat jött létre, amely az alapítás két aktusához nyúlik vissza (Lim 2014: 151). A második alapítás pedig nem lezárta, hanem megnyitotta a vitát az amerikai identitás mibenlétét illetően (Lim 2014: 153). A vita állandó, de sosem születhet végleges eredmény, sose nem lehet lezárni azt a vitát, hogy „kik vagyunk” (Lim 2014: 153) Voltaképp a szerző az amerikai hagyomány lényegét úgy határozza meg, hogy az alapítók egyszerre alkotmányos kötelezettséggé tették az APD és APT szétválaszthatatlan egységét (Lim 2014: 155).

Most pedig összefoglalásaképpen lássuk táblázatos formában is a négy bemutatott paradigmát, több jellemző alapján (a táblázatban az APD irányzata „Új politikai fejlődés” szerepel):

1. táblázat. A történelmi és a jelen-centrikus paradigmák összefoglalása

<i>Ismérvek</i>	<i>Politikai fejlődés</i>	<i>Tranzitológia</i>	<i>Új historicizmus</i>	<i>Új politikai fejlődés</i>
Rivális elmélet	Régi intézményi politikatudomány	Politikai fejlődés	Tranzitológia	Régi politikai fejlődés
Komparatív szemlélet	Nyugati demokráciák versus fejlődők	Univerzális demokráciák	Egyedi demokrácia-történetek	Belső, országon belüli összehasonlítás
Liberalizmus-demokrácia nexus	Demokrácia-főlény a liberalizmussal szemben	Liberalizmus-főlény a demokráciával szemben	A demokrácia hangsúlyosabb	Mindkettő hangsúlyos
Időszemlélet A történelemhez való viszony	Történelmi előfeltételek fontossága	Jelen-centrikusság	A történelem újrafelfedezése	Történeti
Reprezentatív szerzők	Pye, Huntington, Almond	Schmitter, Linz, Carothers	Cuapoccia, Zibblatt, Ekiert, Berman	Stephen Skowronek, Karen Orren, John Gerring

Forrás: Saját csoportosítás

A tanulmány – ahogy a Bevezetőben jeleztem – itt nem ér véget, hanem – a magyar tranzitológiai paradigma elemzésével – a Metszetek következő számában folytatódik.

KÖZELKÉP

Irodalom

- Adams, D. (1965): The Study of Education of Social Development. *Comparative Education Review*, October: 258–269.
- Almond, G. (1960): *A Functional Approach to Comparative Politics. The Politics of the Developing Areas.* Almond–Coleman Eds. Princeton University Press, New Jersey.
- Almond, G. – Verba, S. (1963): *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations.* Princeton University Press, California.
- Almond, G.– Powell, B. (1966): *Comparative Politics: A Developmental Approach.* Little Brown, Boston.
- Almond, G. (1991): The International-National Connection. *British Journal of Political Science*, 2: 237–259.
- Beetham, D. (1992): Liberal Democracy and the Limits of Democratization. *Political Studies*, August: 40–53.
- Bensel, R. F. (1990): *Sectionalism and American Political Development (1880–1980).* Madison WI. University of Wisconsin Press, Madison.
- Berger, P. L. – Neuhaus, Richard John (1977): *To Empower People: The Role of Mediating Structures in Public Policy.* American Enterprise Institute, Washington.
- Berman, S. (2007): How Democracies Emerge? Lessons from Europe. *Journal of Democracy*, January: 28–41.
- Bogards, M. (2009): How to Classify Hybrid Regimes? Defective Democracy and Electoral Authoritarianism. *Democratization*, 2.: 399–423.
- Boix, C. – Miller, M. – Rosato, S. (2013): A Complete Data Set of Political Regimes, 1800–2007. *Comparative Political Studies*, December: 1523–1554.
- Boli, J. – Thomas, G. M. (1997): INGOs and the Organization of World Culture. In: Thomas Boli (eds.): *Constructing World Culture: International Nongovernmental Organizations since 1875.* Stanford University Press, Stanford: 13–49.
- Borromeo, N. (2010): Interests, Inequality, and Illusion in the Choice for Fair Elections. *Comparative Political Studies*, August: 1119–1147.
- Bozóki, A. (1995): A magyar átmenet összehasonlító nézőpontból. In: Bozóki A.: *Konfrontáció és konszenzus.* Savaria University Press, Szombathely: 131–176.
- Brunczel, B. (2015): Új institucionalizmus a politikatudományban. <http://real.mtak.hu/28685/3/%C3%9Aj%20institucionalizmus.pdf> Utolsó letöltés: 2017.06.10.
- Capoccia, G. - Ziblatt, D. (2010): The Historical Turn in Democratization Studies: A New Research Agenda for Europe and Beyond. *Comparative Political Studies*, August–September: 931–968.

KÖZELKÉP

- Caramani, D. – Hug, S. (1998): The Literature on European Parties and Party Systems Since 1945: A Quantitative Analysis. *European Journal of Political Research*, 4, 497–524.
- Caramani, D. (2003): The End of Silent Elections: The Birth of Electoral Competition: 1832–1915. *Party Politics*, September: 411–443.
- Caramani, D. (2005): The Formation of National Party Systems in Europe: A Comparative-Historical Analysis. *Scandinavian Political Studies*, 4: 295–322.
- Carbone, G. (2015): Democratisation as a State Building Mechanism: A Preliminary Discussion of an Understudied Relationship. *Political Studies*, February, 11–21.
- Carothers, T. (2002): The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, 1, 5–21.
- Cox, G. (1987): Historical Institutionalism. In: Della Porta, D. – Keating, M. (eds.): *Approaches and Methodologies in the Social Sciences*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cutright, P. (1963): National Political Development: Measurement and Analysis. *American Sociological Review*, April: 253–264.
- Csizmadia, E. (2014): Miért „alaptalan” a magyar demokrácia? Gondolat Kiadó, Budapest.
- Csizmadia, E. (2016): A tranzitológiának vége, felejtjük el? Az átmenet tervezett intézményeitől a tervezetlen hibridizációig. *Politikatudományi Szemle*, 2: 135–153.
- Dennon, A. R. (1969): Political Science and Political Development. *Science and Society*, Summer-Fall: 285–298.
- Diamant, A. (1959): Is There a Non-Western Political Process? Comments on Lucian W. Pye’s „The Non-Western Political Process”. *Journal of Politics*, February: 123–127.
- Diamond, L. (2002): Thinking about Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*, April: 21–35.
- Diamond, L. (2008): *The Spirit of Democracy: The Struggle to Build Free Societies Throughout the World*. New York Times Books/Henry Holt and Company, New York.
- Diamond, L. – Morlino, L. (2004): The Quality of Democracy. An Overview. *Journal of Democracy*, October: 20–31.
- Diamond, L. – Plattner, M. F. (eds.) (2001): *The Global Divergence of Democracy*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore–London.
- Diamond, L. – Fukuyama, F. – Horowitz, D. – Plattner, M. F. (2014): Reconsidering the „Transition Paradigm”. *Journal of Democracy*, January: 86–100.

KÖZELKÉP

- Doornbos, M. R (1970): Political Development: the Search for Criteria. Development and Change, January: 93–115.
- Ekiert, G. (2010): The End of Communism in Central and Eastern Europe: The Last Middle Class Revolution? In: Political Power and Social Theory, 21: 99–123.
- Ekiert, G. (2012): The Illiberal Challenge in Post-Communist Europe. Electoral Choice. Macmillan, London.
- Ekiert, G.(2015): Three Generations of Research on Post Communist Politics – A Sketch. East European Politics and Societies: and Cultures, May: 323–337.
- Ekiert, G. – Ziblat, D. (2013): Democracy in Central and Eastern Europe One Hundred Years On. East European Politics and Societies and Cultures, February: 90–107.
- Elias, N. (2004): A civilizáció folyamata. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Elkins, Z. (2010): Diffusion and the Constitutionalization of Europe. Comparative Political Studies, Augustus: 969–999.
- Ertman, T. (2010): The Great Reform Act of 1832 and British Democratization. Comparative Political Studies, Augustus: 1000–1022.
- Fukuyama, F (1990): A történelem vége? Világosság, Január: 9–25.
- Gerring, J. (1998): Party Ideologies in America, 1828–1996. Cambridge University Press. New York.
- Gray, J. (1993): From Post-Communism to Civil Society: The Reemergence of History and the Decline of the Western Model. Social Philosophy and Policy, Summer: 26–50.
- Gurr, T. R. (1974): Persistence and Change in Political Systems. 1800–1971. American Political Science Review, December: 1482–1504.
- Hagopian, F. (2000): Political Development, Revisited. Comparative Political Studies, 6–7: 880–911.
- Hayo, B. – Voigt, S. (2010): Determinants of Constitutional Change: Why Do Countries Change Form of Government? Journal of Comparative Economics, 3: 283–305.
- Högström, J. (2011): Quality of Democracy: A Comparative Study. IPSA-ECPR Joint Conference; Whatever Happened to North-South? Sao Paulo, 2011-02-16-2011-02-19. <http://miun.diva-portal.org/smash/get/diva2:663514/FULLTEXT01.pdf>
Utolsó letöltés: 2018. augusztus 12.
- Holt, M. F (1992): Political Parties and American Political Development: From the Age of Jackson to the Age of Lincoln. Louisiana State University Press, Baton Rouge.
- Hopkins, R. F. (1969): Aggregate Data and Study of Political Development. Journal of Politics, 1: 71–94.

KÖZELKÉP

- Horowitz, L. D. (1992): A demokratikus rendszerek összehasonlítása. Politikatudományi Szemle, 1. 160–166.
- Huntington, S. P. (1965): Political Development and Political Decay. World Politics, April: 386–430.
- Kagan, R. (2015): The Weight of Geopolitics. Journal of Democracy, January: 21–31.
- Keller, M. (2007): America's Three Regimes: A New Political History. Oxford University Press, New York.
- Kersh, R. (2005): Polity Forum: Introduction to Roundtable on Periodization and American Politics. Polity, 4: 511–512.
- Kesselman, M. (1973): Order or Movement? The Literature of Political Development as Ideology. World Politics, 1. 139–154.
- Kitschelt, H. – Lange, P. – Marks, G. – Stephens, J. D. (1999): Continuity and Change in Contemporary Capitalism. Cambridge University Press, Cambridge.
- Kuhn, T. (1984): A tudományos forradalmak szerkezete. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Levitsky, S.– Way, L. (2015): The Myth of Democratic Recession. Journal of Democracy, January: 45–58.
- Lijphart, A. (1971): Cultural Diversity and Theories of Political Integration. Canadian Journal of Political Science, March: 1–14.
- Lim, E.(2014): Political Thought, Political Development, and America's Two Foundations. American Political Thought, Spring: 146–156.
- Linz, J. – Stepan, A. (1996): Problems of Democratic Transition and Consolidation. The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- McClay, W. M. (2009): Mediating Institutions. *First Things*, April. <https://www.firstthings.com/article/2009/04/002-mediating-institutions> Utolsó letöltés: 2018. augusztus 12.
- Mann, M. (1970): The Social Cohesion of Liberal Democracy. American Sociological Review, June: 423–439.
- McFaul, M. (2006): The Missing Variable: The „International System” as the Link Between Third and Fourth Wave Models of Democratization. CDDRL Working Papers, 58. May. https://cddrl.fsi.stanford.edu/publications/the_missing_variable_the_international_system_as_the_link_between_third_and_fourth_wave_models_of_democratization. Utolsó eltöltés: 2018. augusztus 12.
- Merkel, W. – Croissant, A. (2004): Conclusion: Good and Defective Democracies. Democratization, December: 199–213.
- Morlino, L. (2008): Hybrid Regimes or Regimes in Transition. Working Paper, 70. Fundación para las Relaciones Internacionales y el Diálogo Exterio.Madrid

KÖZELKÉP

- http://fride.org/download/WP70-Hybrid_regimes_ENG_sep08.pdf. Utolsó eltöltés: 2018. augusztus 12.
- Morlino, L. (2009): Legitimacy and the Quality of Democracy. *International Social Science Journal*, June: 211–222.
- Morlino, L. (2010): Authoritarian Legacies, Politics of the Past and the Quality of Democracy in Southern Europe: Open Conclusions. *South European Society and Politics*, September: 507–529.
- Nietzsche, F. (1989): *A történelem hasznáról és káráról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- O'Donnel, G. – Schmitter, P. C. – Whitehead, L. (1986): *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Orren, K.– Skowronek, S. (2004): *The Search for American Political Development*. Cambridge University Press, New York.
- Packenham, R. A. (1964): Approaches to the Study of Political Development. *World Politics*, October: 108–120.
- Polsky, A. J. (2005): No Tool is Perfect. Periodization in the Study of American Political Development. *Polity*, 4: 523–530.
- Pasquino, G. (é.n.): *The Theory of Political Development*. IPSA Paper. http://paper-room.ipsa.org/papers/paper_1539.pdf Utolsó letöltés: 2018. augusztus 12.
- Pierson, P. – Skocpol, T. (eds.) (2007): *The Transformation of American Politics: Activist Government and the Rise of Conservatism*. Princeton University Press, New Jersey.
- Pye, L. W. (1958): The Non-Western Political Process. *The Journal of Politics*, Augustus: 468–486.
- Pye, L. W. (1965): The Concept of Political Development. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, March: 1–13.
- Rist, G. (1990): 'Development' as a part of the modern myth: The western 'socio-cultural dimension' of 'development'. *The European Journal of Development Research*, 2: 10–21.
- Rist, G. (2007): Development as a Buzzword. *Development in Practice*, August: 485–491.
- Rustow, D. A. (1957): New Horizons for Comparative Politics. *World Politics*, 4: 530–549.
- Rustow, D. A. (1970): Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics*, April: 337–363.

KÖZELKÉP

- Sanders, D. P. (1969): Toward a Theory of Educational Development. *Comparative Education Review*. October: 276–293.
- Schedler, A. (2001): Measuring Democratic Consolidation. *Studies in Comparative International Development*, Spring: 66–92.
- Schlesinger, A. M. (1949): *Paths to the Present*. Macmillan Co., New York.
- Schlesinger, A. M. Jr. (1986): *The Cycles of American History*. Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, Boston – New York.
- Shafer, Byron, E. (2007): Where Are we in History? Political Orders and Political Eras in the Postwar US. *The Forum*, Berkeley Electronic Press, October: 1–16.
- Shafer, B. E. – Badger, A. J. (2001): *Contesting Democracy: Structure and Substance in American Political History. 1775–2000*. University Press of Kansas, Lawrence.
- Shefter, M. (1994): *Political Parties and the State: The American Historical Experience*. Princeton University Press, Princeton.
- Shils E. (1960): Political Development in the New States I. *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 2., Issue 3: 256–292.
- Shils Edward (1960): Political Development in the New States II. *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 2., Issue 4: 379–411.
- Shils, E. (1996): A hagyomány stabilitása és a változás formái. *Café Babel*, 19. 97–111.
- Smith, R. M. (2014): Ideas and the Spiral of Politics: The Place of American Political Thought in American Political Development. *American Political Thought*, Spring: 126–136.
- Skowronek, S. (1982): *Building a New American State: The Expansion of National Administrative Capacities 1877–1920*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Skowronek, S. (1998): *The Politics Presidents Make. Leadership from John Adams to Bill Clinton*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Spirling, A. (2014): British Political Development: A Research Agenda. *Legislative Studies Quarterly*, Vol. 39, Issue 4: 435–437.
- Steinmo, S. (2008): What is Historical Institutionalism? In: Donatella Della Porta – Michael Keating (eds.): *Approaches in the Political Sciences*. Cambridge University Press, Cambridge: 118–138.
- Steinmo, S. – Thelen, K. – Longstreth, F. (eds.) (1992): *Structuring Politics. Historical Institutionalism in Comparative Analysis*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Stovring, K. (2012): The Cultural Prerequisites of Social Cohesion. With Special Attention to the Nation of Denmark. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 3: 134–152.

KÖZELKÉP

- Taylor, C. L. (1972): Indicators of Political Development. *The Journal of Development Studies*, 8, 103–109.
- Thelen, K. (1999): Historical institutionalism in Comparative Politics. *Annual Review of Political Science*, 2: 369–404.
- Thomas, G. (2011): What is Political Development? A Constitutional Perspective. *The Review of Politics*, Spring: 275–294.
- Vermuele, A. (2009): The Interaction of Democratic Mechanism. *Good Society*, 1.: 21–26.
- Wallerstein, I.(1992): The Concept of National Development, 1917–1989: Elegy and Requiem. *American Behavioral Scientist*, March: 517–529.
- Waltz, K. N. (1964): The Stability of a Bipolar World. *Daedalus*, Summer: 881–909.
- Ware, A. (1992): Liberal Democracy: One Form or Many? *Political Studies*, August: 130–145.
- Weyland, K. (2009): The Diffusion of Revolution: „1848” in Europe and Latin America. *International Organization*, Summer: 391–423.
- Weyland, K. (2010): The Diffusion of Regime Contention in European Democratization. *Comparative Political Studies*, August-September: 1148–1176.
- Weyland, K. (2012): Diffusion Waves in European Democratization: The Impact of Organizational Development. *Comparative Politics*, October: 25–45.
- Weyland, K. (2014): *Making Waves: Democratic Contention in Europe and Latin America since the Revolutions of 1848*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Wittenberg, J. (2015): Conceptualizing Historical Legacies. *East European Politics, Society and Cultures*, May: 366–378.
- Youngs, R. (2015): Exploring „Non-Western Democracy”. *Journal of Democracy*, October: 140–155.
- Zakaria, F. (1997): The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, November/December, 76, 6: 22–43.
- Zakaria, F. (1998): Az antiliberális demokrácia kibontakozása. *Európai Szemle*, nyár, 3–21.